

Dalmål i skolan

Rapport från ett projekt i Mora kommun

Sylvia Måsan

**Kulturskolan Miranda
Kulturnämnden Mora
2005**

Kulturnämnden, Mora kommun, 792 80 Mora. Tel. 0250-260 00. Hemsida: www.mora.se.
E-post: mora.kommun@mora.se

Innehållsförteckning

KAPITEL 1. INLEDNING OCH BAKGRUND	4
<i>Sammanfattning av projektbeskrivningen för Dalmål i skolan</i>	<i>4</i>
Rapportens innehåll och disposition	5
<i>Bakgrund.....</i>	<i>5</i>
Varför behövs insatser för dalmålet? Och varför i skolan?	5
Vad är dalmål?.....	6
Dalmålsakademien och Dalmålsstudien.....	6
Minoritetsspråkskonventionen.....	6
Dalmålen in i Moras och Älvdalens skolplaner. Vad sägs i läroplanen?.....	8
Flera stora seminarier om dalmål, musikal, teater och musik.....	8
Litteratur på mål, media, ordböcker och grammatikor	9
Språkforskare och högskolor stödjer dalmålet.....	9
Dalmålet på riksdagsnivå.....	10
<i>Frågeställningar, metod och material.....</i>	<i>11</i>
KAPITEL 2. RESULTAT. ARBETET MED DALMÅL I SKOLAN	12
<i>Vad har vi gjort och hur har det gått?</i>	<i>12</i>
Läromedel som producerats under projektet	12
Musik.....	15
Bildundervisning på dalmål.....	16
Bildundervisning i samarbete med svenska.....	16
Mer om att skriva.....	17
Annan undervisning på mål.....	17
”Kreativa dagar” med animerad film.....	18
Hemkundskap.....	18
Litteratur och sagoläsning	19
Frivillig modersmålsundervisning blev populärt.....	19
Träna fraser i talkör	23
Planering och genomförande av seminariet ”Vilken språkskatt vi har i Mora kommun”	23
Kontakter med rektorer och skolledning	24
Kontakter med föräldrar och politiker	25
Kontakter med media, myndigheter, språkforskare och organisationer	25
Övrigt	26
Dalmålsaktiviteter i skolan utanför projektets ram.....	26
KAPITEL 3. DISKUSSION OCH FÖRSLAG.....	28
<i>Vilka didaktiska arbetsmetoder fungerade bäst?</i>	<i>28</i>
Modersmålsundervisning bör komma till stånd.....	29
<i>Vilka läromedel har framställts och vad behövs ytterligare?.....</i>	<i>30</i>
<i>Hur har projektet tagits emot?</i>	<i>30</i>
<i>Hur har projektet bidragit till att bevara dalmålet och höja dess status?</i>	<i>31</i>
<i>Projektet hade nått längre med bättre förankring.....</i>	<i>33</i>
<i>Diskussion om språket och regionens självkänsla</i>	<i>33</i>
<i>Förslag inför framtiden.....</i>	<i>35</i>
REFERENSER.....	37
Litteraturförteckning.....	37
Radioprogram.....	39
Hemsidor på internet	39
Samtal.....	39

BILAGOR.....	40
Ur Dalmålsstudien	40
Dalmålets utbredning.....	42
Tidigare forskning	43
Tidigare forskning om dalmål och andra icke erkända minoritetsspråk i skolan.....	43

Bilden på framsidan: Några salleröelever, som gjort soldbökrär – böcker på sallerömål - är Anna-Bara Mattsson, Joakim Almgren, Christian Eriksson, Amanda Norlin och Kimiya Favre.

KAPITEL 1. INLEDNING OCH BAKGRUND

En kommun är enligt grundskoleförordningen skyldig att tillhandahålla modersmålsundervisning, om det finns minst fem elever som behöver den. I dalmålsområdet vill mellan 74 och 94 % av föräldrarna att deras barn ska delta i undervisning i dalmål. Behovet finns alltså för tusentals barn i länet, men dalmål räknas inte som ett modersmål.

Svän Margit i Budum va minn å buförät emat frå Åsim je began. Dämm add lassa full tryllo, å Margit djikk brevi å djärd sukko. Upi tryllon add o je full bytt åv mysusmör så o add koka. Je åv tjym add nys litna å kåven va så litn att ann va upi jänn tjitt i tryllon. Tryllo dulltät full mäss dämm fo. Margit såg att ä add skvutti nå upå tryllbraddi å trodd ä va frå mysbyttan. Å va inntä latt nå fögoss i do tidi, så o tog boti minn finggrum å slaprät åv ä. Sä byrrd o å sveri å säjld: "Tvi åt väggum, dra åt fannum, i tror ä va kåvdrit".

Detta var en rolig historia på sallerösmål och en av alla de saker som berättats under projektet "Dalmål i skolan".¹ Detta projekt genomfördes på uppdrag av kulturnämnden i Mora kommun läsåret 2004/2005. Den som inte förstod denna roliga historia (som tydligen har verklighetsbakgrund) får tåla sig tills förklaringen kommer i rapporten och bör samtidigt fundera på om inte detta språk är lika angeläget att bevara levande som romani, finskan och den svenska mälardalsdialekten (det vill säga rikssvenskan) i Sverige, kvänskan i Norge med sina 7 500 talare, limburgiskan i Tyskland etc etc.

Sammanfattning av projektbeskrivningen för Dalmål i skolan

I projektbeskrivningen för "Dalmål i skolan" lyder syftesformuleringen "Det övergripande syftet med projektet är naturligtvis att delta i ansträngningarna för att bevara dalmålet levande. Meningen är också att arbetet ska medverka till att höja statusen för lokalspråken i samhället, att sprida kunskapen om att två- eller flerspråkighet *inte* är ett hot mot kunskaper i svenska, utan tvärtom ger ett ökat språkligt medvetande samt att uppmuntra föräldrar att föra det lokala språket vidare till sina barn. Det mer konkreta syftet är att inom skolan pröva arbetsmetoder, som bidrar till att minoritetsspråk kan överleva. Projektarbetet inkluderar framställande av läromedel i mån av tid och resurser."

Under rubriken "Förutsättningar" skrivs att "att dalmålet ska bli en naturlig del i undervisningen och att det "gäller att för varje skola hitta arbetsmetoder, som passar personalen och eleverna där. Idag förekommer dalmål som eget ämne inom Elevens val. För andra skolor, där underlaget intresserade elever/lärare/målsmän är litet, kanske målet kan vara att finna mer eller mindre "självgående" arbetssätt, som innebär att intresserade elever får förslag och inspiration att arbeta i stort sett själva (exempelvis att de gör egna små böcker eller översätter sagor från svenska, som de sen läser upp för mindre barn)."

¹ Bilden är från en animerad film, gjord inom projektets ram av en grupp elever på Noretskolan

Vidare står att ”projektet är en process, där deltagarna ska komma fram till fungerande arbetsmetoder” och att ”projektledarens uppgift är, men nuvarande tanke, att vara kontaktlänk, insamlare och utspridare av information, hjälprea och inspiratör.”

Rapportens innehåll och disposition

I nästa avsnitt redovisas en bakgrund till projektet och vad läroplanen och andra viktiga dokument säger om lokala språk och kulturarvet, varav språket är en del. Bland dokumenten finns beslut på såväl riks- som lokalplan. Den läsare, som har ont om tid, kanske vill hoppa direkt till kapitel 2, där det arbete som genomförts redovisas. I kapitel 3 diskuteras resultatet mer övergripande, delvis med hjälp av vissa teorier, sammanfattas samt ges förslag inför framtiden. Rapporten fokuserar mest på de konkreta syftena i projektbeskrivningen, men i kapitel 3 diskuteras även de mer övergripande syftena.

Rapporten riktar sig till både lärare, beslutsfattare och andra intresserade. Lärare vill kanske läsa mest om det konkreta arbetet och inriktar sig i så fall på kapitel 2, medan beslutsfattare möjligen är mer intresserade av kapitel 3.

Bakgrund

Varför behövs insatser för dalmålet? Och varför i skolan?

Dalmålet med alla dess dialekter är starkt hotat. När jag gick i Sollerö skola på 60- och 70-talen kanske hälften av min klass pratade sollerömål. Jag *tror* att det finns enstaka solleröbarn idag, som kan tala sollerömål, men såvitt jag vet är det inga av dem som pratar mål med varandra, och de kommer inte att föra det vidare till nästa generation, om man inte gör något drastiskt, till exempel att införa dalmål i skolan. Man har noterat, säger en av världens ledande språkforskare, David Crystal, att ett samhälle ofta inte inser att dess språk är i fara förrän det är för sent.² Han anger fem skäl till att bevara språklig mångfald³:

- Vi behöver språklig mångfald på samma sätt som vi behöver ekologisk mångfald
- Språk uttrycker identitet
- Språk sammanlänkar nutid och dåtid
- Språk är ett bidrag till människans samlade kunskap
- Språk är intressanta i sig själva

Det viktigaste skälet till att bevara dalmålet levande anser jag är att språkbrukarna själva vill det. Det framgick med tydlighet i den så kallade Dalmålsstudien (se nedan). När det gäller lokala språk betonar Crystal dess betydelse för regionens självkänsla och stolthet.⁴

Det är visserligen i hemmet, som ett modersmål lättast lärs in, men skolan är viktig framför allt för att ge språket en högre status, så att elevernas positiva attityd till språket stärks. Det viktigaste för dalmålet just nu är att stärka dess status, menar Gunnar Nyström, tidigare ordbokschef för Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala.⁵

² David Crystal: *Language Death*. Cambridge University Press, 2002, sid. 109

³ Ibidem s. 32-67

⁴ Ibidem, till exempel s. 31 och 111

⁵ Enligt samtal

Vad är dalmål?

Dalmål talas i övre Dalarna och består i sin tur av en mängd dialekter. Med dalmål menas *inte* rikssvenska med ”regional uttal” utan de språkvarieteter som ”oinvigda” svenskar inte förstår och som av språkbrukarna själva betraktas som ett eget språk. Kartan i bilaga 2 visar utbredningsområdet. Under vikingatiden talades i Norden ett mer enhetligt språk än idag, fornnordiska, men den började vid denna tid delas upp i flera dialekter eller språk. Det som idag är rikssvenska bygger på dåtidens mälardalsdialekt. Dalmålet är mer likt fornnordiskan men har också genomgått förändringar som inte återfinns i danskan, norskan eller svenskan. Språkligt sett ligger dalmålet, åtminstone många av dess dialekter, längre bort från rikssvenskan än vad danskan och norskan gör, däremot närmare isländskan, som också bevarat mycket av fornnordiskan.⁶

Dalmålsakademin och Dalmålsstudien

År 1998 skapades Dalmålsakademin, en paraplyorganisation för språk- och hembygdsväsende, som önskar stödja följande ändamål:

- främja dalmålens fortlevnad
- genom information till institutioner, föreningar och enskilda sprida kunskap om de enskilda folkmålen i Dalarna betydelse
- skapa förutsättningar för folkmålen dokumentation

Något av det första som Dalmålsakademin tog itu med var att genomföra en enkät, Dalmålsstudien, i dalmålsområdet till alla skolbarn mellan 4 och 12 år, deras målsmän och all skolpersonal.⁷ Detta innebar totalt någonstans mellan 12 000 och 15 000 enkätblad. Svarefrekvensen var mycket hög, eftersom lärarna hjälpte till att samla in svaren. I korthet visade Dalmålsstudien att en majoritet av barnen (57%) vill lära sig dalmål, en majoritet (mellan 74 och 94%) av föräldrarna vill att barnen ska lära sig dalmål och en stor majoritet av skolpersonalen tycker att bevarande av dalmålet är viktigt. Det är dock mycket få barn som talar dalmål, dalskar, idag (i Mora kommun 4,5%), trots att drygt hälften av föräldrarna uppgett sig tala dalmål. För dalmålsivvaren är resultatet således både nedslående och hoppningivande. Resultaten har redovisats för skolcheferna i Ovansiljan, för barn- och utbildningsnämnden i Mora och samtliga rektorer i Mora.⁸ Enkätresultatets siffror sammanfattas i bilaga 1.

Minoritetsspråkskonventionen

Ungefär samtidigt som arbetet med Dalmålsstudien pågick, skulle riksdagen ta beslut angående Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Dalmålsakademin skickade in ett remissvar, där föreningen menade att dalmålet var lika skyddsvärt som de andra språk,

⁶ I början av 1900-talet fanns flera språkforskare, som ägnade dalmålet och andra så kallade genuina dialekter eller folkmål ett stort intresse. Lars Levanders *Dalmålet* från 1925 är fortfarande klassisk. Forskningen var då inriktad på språkens beståndsdelar, t ex grammatik och ordförråd, och dess historia. Språkforskningen fick sedan en annan inriktning mot lingvistik, språkinläring med mera.

⁷ En rapport om Dalmålsstudien är under utarbetande, tyvärr mycket försenad. Även i Vansbro kommun har enkäten genomförts, men resultatsiffrorna därifrån har jag inte tillgängliga. Projektledare var Bernice Holknekt, Vattnäs. De övriga i arbetsgruppen var Anita Presthans, Mora, och Margit Andersson, Sollerön. I slutskedet ersattes Anita av Suzanne Danielsson, Sollerön.

⁸ Bernice Holknekt: Hur står det till med dalmålen? Rapport från en studie. Ingår i *Vår språkliga spännvidd*. Stiftelsen Bonäs Bygdegård 2004

som föreslagits få "skyddsstatus", dessutom att dalmålet i vissa avseenden stämde bättre in på konventionens statuter. De språk som riksdagen beslutade skulle få så kallad minoritetsspråksstatus blev romani chib, finska, meänkieli (tornedalsfinska), samiska och jiddisch. Beslutsfattarna saknade egentligen argument för att utesluta dalmålen och de andra så kallade folkmålen från denna status, vilket kritiserades i Dalmålsakademins remissvar och i en C-uppsats i etnologi.⁹

I *Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige* gör Kenneth Hyltenstam och Christopher Stroud en genomgång av samiskans ställning och föreslår åtgärder. Studien är beställd av den statliga kommitté, som skulle utreda vilka språkvarieteter i Sverige som skulle få ett särskilt stöd enligt minoritetsspråkskonventionen. Riksdagen beslutade att dalmålen inte skulle få erkänd status enligt, men Hyltenstam skriver angående denna fråga: 'Den tredje kategorin som uteslutits är de varieteter av svenska som främst pga sin speciella språkliga form har kommit att bli strukturellt avlägsna från annan svenska. Detta gäller "mål" som älvdalsmålet, pitemålet och skånskan. Självklart är dess språkformer på samma sätt som de varieteter som behandlas i denna bok värda att bevara och värda ett särskilt stöd för sitt bevarande. Ett språkpolitiskt arbete har också kommit igång för att hävda dessa varieteters rätt till stöd. Det är alls inte självklart att de ska uteslutas i ett sammanhang som detta, men samtidigt kan det vara rimligt att avvakta en ännu tydligare förankring av tanken på särskild status för dessa varieteter. Bl a skulle liknande utredningar som den som här genomförts om meänkieli behöva föregå ett ställningstagande. / Avslutningsvis måste det understrykas att det finns en tydlig dynamik i vad som betraktas som inhemska språk. Ställningstaganden är inte en gång för alla giva; de kan vid varje tidpunkt omprövas i förhållande till det kultur- och språkpolitiska läget.'¹⁰

Språkforskarna Yair Sapir och Gunnar Nyström har gett två seminarier i Uppsala respektive Stockholm med rubriken "Älvdalska – Sverige nästa minoritetsspråk?". Institutionen för nordiska språk i Uppsala har också skapat sin egen internet-hemsida för älvdalskan.¹¹ Där kan man bl a läsa: "Även om det finns en yngre generation som talar älvdalska, finns språket ännu inte med på skolschemat för älvdalsktalande barn och älvdalskan är allvarligt hotad. Forskningen visar, att för att ett hotat språk ska kunna överleva krävs att språket inte bara finns som ämne på skolschemat, utan också att undervisningen i ett eller flera ämnen sker på språket."

En del är oroliga för att detta betyder att älvdalskan är det enda dalmål som ska få skyddsvärd status enligt minoritetsspråkskonventionen. Frågan har ställts till Yair Sapir och Gunnar Nyström. Svaret blev att det är språkbrukarna själva, som ska bestämma om de vill försöka uppnå denna status. Företrädare för *Ulum dalska* har i dagarna uppvaktat Expertkommittén för Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk angående denna fråga. Dalmålsakademien har utsett en arbetsgrupp, som ska arbeta speciellt med minoritetsspråksfrågan. I gruppen ingår Mats Elfquist, tidigare ordförande i Ulum Dalska, Eva Olander, Orsa, doktorand i nordiska språk och undertecknad. Språk kan få olika sorters

⁹Sylvia Måsan: "För att skilja oss från Mora-folk". Om sollerömålet som kommunikationsmedel och kultur- och identitetsbärare. Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet 1998.

¹⁰ sid. XX

¹¹ <http://www.nordiska.uu.se/varasprak/alvdalska.htm> Ulum Dalska har också en hemsida på internet: <http://www.ehf.w.se/ulumdalska/> Dalmålsakademien håller på att skapa en hemsida.

stöd enligt konventionen, och Dalmålsakademins diskussion kring detta är i inledningsstadiet.¹²

Dalmålen in i Moras och Älvdalens skolplaner. Vad sägs i läroplanen?

Dalmålsstudien medförde att följande formulering infördes i Mora kommuns skolplan: "Varje barn/elev skall inom ramen för ett vidgat språkbegrepp medges möjlighet till ökad kännedom om och förståelse av dalmålet." För något år sedan hotades formuleringen av strykning på grund av rädsla för eventuella kostnader, men en kraftig protest från en ledamot av Dalmålsakademien räddade den.¹³ Även Älvdalens kommun har antagit formuleringar om älvdalska i skolan.

För de flesta av dem som sysslar med kulturella frågor är det självklart att språket är en av de viktigaste delarna i en kultur. Tyvärr är många beslutsfattare helt omedvetna om detta, vilket innebär att följande formulering i läroplanen inte alls får något genomslag för lokalspråken: "Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar."¹⁴ Leena Huss, docent och professor i multietnisk forskning, tidigare ledamot av Europarådets expertgrupp som följer upp hur länderna efterföljer konventionen, säger om minoritetsspråkskonventionen att den har kommit till "för att stärka den språkliga mångfalden i Europa och för att alla europeer ska förstå att alla språk hör till det gemensamma europeiska kulturarvet."¹⁵

Flera stora seminarier om dalmål, musikal, teater och musik

De senaste åren har flera större seminarier anordnats, där dalmålet har varit i centrum. Kulturdagarna på Bonäs bygdegård 2002 hade rubriken "*Vår språkliga spännvidd*" och rörde framför allt dalmålet. Våren 2004 arrangerades "*Vilken språkskatt vi har i Mora kommun*". Inbjudna var nyckelpersoner i Mora kommun, eftersom syftet med seminariet var att lyfta fram dalmålet i det offentliga rummet. Drygt 100 personer deltog. Seminariet beskrivs längre fram i rapporten. Sommaren 2004 arrangerade landets största språkförening *Ulm Dalska* i Älvdalen, Uppsala universitet och Språk- och folkminnes-institutet i Uppsala, SOFI seminariet "*Första konferensen om älvdalska*" (*Fuost konferensn um övdalsku*) för språkforskare från hela Norden. Samtidigt ägde premiären rum för musikalen *Oderwais*, där allt tal och all musik var på älvdalska. För dem som ej behärskade älvdalsmålet fanns en textremsa på svenska. Musiken var skriven av Verf Lena Egardt, och regissör var Suzanne Danielsson. Samma sommar satte Suzanne Danielsson upp teatern *Malibambo* på sollerösocknens fastland. En del av texten var på sollerömål.

Mora kommuns kulturpristagare år 2004 hette Erik Morell. Artistnamnet är *Billy Opel*, och han hade detta år gett ut sin första skiva, som gjorde omedelbar succé i alla åldrar. På skivan, som heter *Kalasä i Långlet*, sjunger han det mesta på selja-långletmål. Bland titlarna kan nämnas *I a we yvurållt, kall* och den kanske populäraste, *Kwått – kwått - kwått*. Vid många av hans uppträdanden blir det fulla hus. Hans andra skiva, *Wir dända wirn*, utkom 2005.

¹² I bilaga 3 har jag samlat information om tidigare forskning om dalmål och minoritetsspråk i skolan

¹³ Samtal med Bernice Holknækt.

¹⁴ Lpo94, sid 5f. Även på Skolverkets hemsida

¹⁵ I radioprogrammet Vetenskapsradion Språket 20 september 2005.

Kwått -

kwått -

kwått!

I mars 2005 ordnades ännu ett seminarium om Mora kommuns språkskatt, denna gång mera öppet för allmänheten. Drygt mötte 100 personer upp. Intressant var att en stor del av ”pratet” från podiet skedde på mål. Seminariet beskrivs längre fram i rapporten.

Nu pågår ett visst tankearbete inom bland annat Dalmålsakademien kring ett jätteprojekt med arbetsnamnet *Det stora dalmålsprojektet*, där en del av innehållet är arbete kring historia och dalmål i skolorna samt en teaterföreställning i Dalhalla.

Litteratur på mål, media, ordböcker och grammatikor

Dalmålsakademien gjorde 2004 en genomgång av verksamheter och idéer som genomförs i dalmålssocknarna för att stärka lokalspråken. Ordböcker finns åtminstone i Älvdalen, Rättvik, Järna och Sollerön.¹⁶ I Mora, Orsa och Malung finns ordsamlingar och ordlistor. Grammatik finns för åtminstone östnorsmålet i Mora, älvdalskan, rättviksmålet, järnamålet, malungsmålet och sollerömålet. I Mora finns ett trettio-tal andra skrifter om och på lokalspråket, bland andra Mormålsbibeln. Mest litteratur har förmodligen Älvdalen med t ex Kerstin Ekmans bok *Hunden* översatt till älvdalska, *Rattsjin*, och elva barnböcker i olika format, som man kan höra på författarens hemsida.¹⁷ Även på sollerömmål och orsamål finns barnböcker. På några platser finns speciella språkföreningar eller grupper som arbetar specifikt med språket, till exempel *Ossmolslag* i Orsa, *Talô malungsmål* i Malung och *Ulum dalska* i Älvdalen.

Radio Dalarna har i flera år haft ett direktsänt dalmålsprogram en gång i veckan eller varannan vecka.¹⁸

Språkforskare och högskolor stödjer dalmålet

Dalmålsakademien har redan från start haft flera språkforskare på universitetsnivå adjungerade till styrelsen.¹⁹ Yair Sapir har en halvtidstjänst vid Uppsala universitet för att utarbeta en ortografi för älvdalska.²⁰ Efter *Fuost konferensen um övdalsku* bildades *Rådjärum* (Älvdalska språkrådet), där Sapir dryftat sina förslag med språkforskarna Lars Steensland, Gunnar Nyström och Östen Dahl samt Bengt Åkerberg, älvdaling utflyttad till Bromma som utarbetat en älvdalsk grammatik och gett kurser i älvdalska. Ortografin är klar och antagen som norm för älvdalskans stavning vid *Ulum dalskas* årsmöte 20 mars 2005. Yair Sapir är nu drivande i arbetet med att få älvdalskan erkänd som minoritetsspråk. Sommaren 2005 gav Uppsala universitet en universitetskurs på 5 poäng i älvdalska. 1990 gavs på Högskolan Dalarna en 10-

¹⁶ Arbete pågår med en ordbok i Venjan.

¹⁷ Björn Rehnström, <http://go.to/byonn>

¹⁸ Stående gäster i studion är Mats Elfquist, tidigare ordförande i Ulum Dalska, Nall Lasse Andersson, ordförande i Dalmålsakademien, och skådespelerskan Suzanne Danielsson, vilka i sin tur bjuder in fler gäster.

¹⁹ De språkforskare som Dalmålsakademien för närvarande har knutna till sig är Gunnar Nyström (tidigare ordbokschef vid Språk- och folkminnesinstitutet SOFI, Uppsala) John Helgander (tidigare Linköpings universitet), Östen Dahl (Stockholms universitet), Lars Steensland (Lunds universitet), Inger Döhl från Malung (Mälardalens högskola), Yair Sapir (Uppsala universitet) samt Eva Olander från Orsa, som ska doktorera på dalmål inom ämnet nordiska språk vid Uppsala universitet.

²⁰ Med ortografi menar man de tecken man använder för olika språkljud.

poängskurs i dalmål. För ett par år sedan fanns liknande tankar hos ledningen för högskolan, men av olika anledningar rann detta ut i sanden. Under projektets gång har högskolan återupptagit diskussionerna.

Dalmålet på riksdagsnivå

I regering och riksdag pågår ett arbete för en samlad svensk språkpolitik. En kommitté under Kulturdepartementet avgav år 2002 ett slutbetänkande med namnet *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket* (SOU 2002:27) I betänkandet finns många formuleringar som har betydelse för dalmålet. Citaten nedan kommer från betänkandet:

I samhället:

”Svenskans dialekter --- är bärare av skilda bygders speciella kultur, historia och traditioner -- - har en lång historia och representerar en talspråkstradition som är av stort intresse språkligt och kulturellt. Dialekterna är viktiga bärare av vårt gemensamma kulturarv. --- Bruket och bevarandet av dialekterna är inte bara viktiga för samhället som helhet utan också för de enskilda individer som talar dialekt. Vi menar att alla måste få sitt språk respekterat --- språk och identitet hänger nära samman.”

I skolan:

”Vi föreslår att det skall kartläggas hur barnens språkutveckling inom dialekten ser ut och undersökas hur skolan kan stödja även den dialektala språkutvecklingen. --- det skall undersökas om dialekter kan ingå i modersmålsundervisningen ---att det skall undersökas vilka möjligheter det finns att ta fram läromedel i olika dialekter.”

I offentlig verksamhet:

”Det är särskilt viktigt att barn och ungdomar i dialektala miljöer möter dialekter i mer officiella miljöer och inte enbart i hemmet eller på fritiden.”

I kultur och media:

”Det är viktigt att både svenska med brytning och dialekter får utrymme i radio och TV.”

Dalmålsakademien skickade ett remissvar på betänkandet, där man berömde bland annat ovanstående formuleringar. Ett urdrag ur sammanfattningen lyder sålunda:

”För att dalmålet ska kunna överleva krävs akuta insatser på alla nivåer och plan som överhuvudtaget är möjligt. Tre saker är speciellt angelägna:

1. att höja dalmålets status i samhället
2. att uppmuntra föräldrar att föra det lokala språket vidare till sina barn
3. att sprida kunskapen om att två- eller flerspråkighet *inte* är ett hot mot kunskaper i svenska, utan tvärtom ger ett ökat språkligt medvetande”.

Av Dalmålsakademins mer konkreta förslag kan nämnas följande:

- Att dalmålet och andra s k folkmål skall inbegripas i Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk.
- Att Skolverket, SOFI, högskolor och frivilligorganisationer tillförs medel för forskning och projekt inom området språkbevarande åtgärder.
- Att möjligheter att specialstudera regionala språk ska finnas vid lärarutbildningarna.
- Att kompetens inom lokala/regionala språk ska anses meriterande vid anställning av personal på förskolor och grundskolor, i det frivilliga utbildningsväsendet, på högskolor samt på Skolverket, vid serviceorgan och andra myndigheter.
- Att staten tillser att skolan satsar på bevarandet av dalmål och andra folkmål

- Att resurser tillförs medier, inklusive filmproducenter, och kultur för satsningar på dalmål.
- Att SOFI tilldelas resurser (3 – 5 tjänster) för att förutom sina nuvarande uppgifter utföra forskning och utveckla och stödja insatser för dalmålet i hemmen, skolan och offentligheten, tillsammans med skolan och frivilligorganisationer. Ett exempel på samarbete är utvecklandet av läromedel, vilket lämpligtvis sker i samverkan mellan SOFI, Skolverket och Dalmålsakademin.

Med ovanstående slutbetänkande som grund lade regeringen i september 2005 fram en proposition till riksdagen med namnet *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik*. I regeringspropositionen betonas vikten av dialekternas överlevnad: ”Ytterligare insatser bör göras för att främja dialekter. Ett sådant arbete bör kunna ske i samarbete med skolor, bibliotek och museer. --- En positiv inställning är avgörande för dialekternas fortlevnad. --- Undervisningen i skolan och attitydförändrande insatser riktade mot allmänheten, i synnerhet unga föräldrar, är därför viktiga.”²¹ Dalarna och Norrland nämns speciellt. Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala får ett nationellt uppdrag att stödja dialekterna bland annat inom skolan.

Frågeställningar, metod och material

De frågor som besvaras i rapporten är följande:

- Vilka arbetsmetoder har föreslagits och/eller prövats i skolan för att uppmuntra eleverna att använda dalmål? Vad har fungerat bra respektive sämre?
- Vilka läromedel har framställts och vad behövs ytterligare?
- Hur har projektet tagits emot av elever, lärare, skolledare och allmänhet?
- Har projektet bidragit till att bevara dalmålet och höja dess status och i så fall på vilket sätt?

Projektet kan sägas gå under benämningen klassisk aktionsforskning, där man sysslar med ett förändringsarbete, där forskaren är delaktig i både planering och aktioner. Man kopplar ihop aktuella praktiska problem med teori för att förklara och lösa problemen.²²

Analysen i denna rapport baseras på enkäter samt egna observationer och reflektioner, vilka samlats i en så kallad loggbok.²³

²¹ s. 55

²² Lorentz 2004

²³ De flesta elever jag själv arbetat med har fått fylla i enkäter med frågor om hur de upplevt lektionerna. Fem lärare har fått enkäter. Två lärare har intervjuats (med lärarenkäten som mall för frågorna). Alla förskole- och grundskolerektorer fick en kort fråga i slutet av terminen om hur projektet Dalmål i skolan eventuellt påverkat deras verksamhet. Det empiriska materialet finns sparad i mitt hem.

KAPITEL 2. RESULTAT. ARBETET MED DALMÅL I SKOLAN

I det följande beskrivs de aktioner som vidtagits och redovisas de resultat som framkommit. I nästa kapitel analyserar och diskuterar jag resultaten på ett mer övergripande plan.

Vad har vi gjort och hur har det gått?

Jag har som projektledare försökt inspirera andra, även om jag själv deltagit i många aktiviteter. Skolor, som på ett eller annat sätt, av projektet är Sollerö, Våmhus, Färnäs skolor samt Noretskolan. Några ytterligare skolor har i mindre utsträckning tagit del av material från projektet (Bjäkenbackens, Utmelandsskolan, Morkarlby samt ett par förskolor).

Aldrig tidigare har någon myndighet organiserat arbete med dalmål i skolan. Det enda tips som fanns att få från Myndigheten för skolutveckling var minoritetsspråket meänkielis hemsida på internet.²⁴ De tips, som Dalmålsakademien redan hade, blev grunden till det första läromedlet, som projektet producerade.

Läromedel som producerats under projektet

Tipslista för Dalmål i skolan

I *Tipslista för Dalmål i skolan* samlades först allt som vid projektets start redan fanns i Dalmålsakademins gömmor; sedan tillkom egna och andras idéer. Tipslistan är utformad så att man kan samla materialet i en pärm och lägga till mer vartefter det kommer. (Tipslistan finns inte som bilaga till rapporten utan måste beställas separat.) Strax före jul lades den in på Kulturskolan Mirandas hemsida på internet där förhoppningsvis mer och mer material kommer att inflyta även efter att projekttiden är slut.²⁵ Den har följande innehåll:

A Inledning: Hur gör man?

Tips till skolor med små möjligheter

Hur använder man denna tipslista?

Läromedel

Och varför gör vi detta? Dalmålsstudiens resultat

B Kontaktpersoner

CD Skolans offentliga miljö mm

E Tips, inom vilket ämne som helst

F Vid morgonsamlingen, matbordet, matkän

G Lekar, ramsor, sånglekar

H Massagesagor

IJ Sånger

K Existerande litteratur och inspelningar på dalmål

Ordböcker mm, som kan vara till hjälp

Sagor på mål

Övrig litteratur på mål

Inspelningar och annat intressant

L Svenska eller Roliga timmen

M Svenska, bild och/eller SO-ämnena

N SO och/eller slöjd

²⁴ Vid samtal med ett av undervisningsråden. Hemsidans adress: <http://modersmal.skolutveckling.se/meankieli/>

²⁵ Hemsidans adress: www.miranda.mora.se

O Drama
PQ Hemkunskap
R Naturkunskap
S Idrott
T Livskunskap
U Saker som ger inkomster till klasskassan
VW Övrigt
XYZ Bilaga 1: Hur står det till med dalmålet i Mora kommun?
ÅÄÖ Bilaga 2: Dalmålsakademins styrelse verksamhetsåret 2005

Tipslistan innehåller för närvarande 85 sidor och är en blandning av tips och färdigt material på skilda dalmålsdialekter att användas i undervisningen. Här är exempel på sådant som finns men som inte framgår av innehållsförteckningen ovan:

- bilder att använda till memory eller rim-memory
- fraser att träna i talkör
- ord till charader, indelade i djur, verb, substantiv respektive adjektiv
- sagor och information om var man kan hitta mer litteratur och inspelningar, även ordböcker
- roliga historier, varav en del finns under rubriken Drama
- texter inom olika teman, till exempel Färger, Geografi (Sollerön), Veckans dagar, Väderstreck, Fåglar, Kroppen, Årstider, I ladugården (fast de flesta av dessa rubriker är på dalmål)
- recept, under rubriken Hemkunskap
- må-bra-kort, under rubriken Livskunskap
- tips på tidskrifter, där elevtexter på dalmål kan publiceras, och lämpliga utställningslokaler

Alla skolor har blivit informerade om tipslistans existens i ett brev, som gått ut till alla skolor via rektorerna, och fyra skolor som visat intresse har fått den. Jag har träffat två lärare, som sagt att de skrivit ut Tipslistan från Internet. På seminariet "Vilken språkskatt det finns i Mora kommun" (se nedan) kunde skolpersonal få Tipslistor gratis; övriga fick köpa för självkostnadspris, varvid några stycken såldes.

Tipslistan är skriven på svenska, där det är fråga om information, instruktioner, tips etc, och det är en blandning av dialekter som "lärs ut", men mest är det sollerömål och våmhusmål. En stor del av sollerömmaterialet härrör från en satsning på sollerömmålet under åren 1997 och 1998. En av dem som arbetat mycket för sollerömmålets överlevnad, Margit Andersson, ledde då kurser för intresserade barn, och samlade det första året 35 elever och det andra året cirka hälften så många. Våmhusmaterialet härrör till stor del från läraren Ingela Näséns arbete med våmhusmål på Elevens val, vilket hon arbetat med i många år.

Womusmål ati skaulan

Ingelas material redigerades och illustrerades inom projektets ram och finns nu samlat i läromedlet *Womusmål ati skaulan*, som blev klart lagom till seminariet "Vilken språkskatt det finns i Mora kommun" 31 mars 2005. Det är såvitt jag vet det första publicerade läromedlet någonsin om någon dalmålsdialekt. (Läromedlet finns inte som bilaga till rapporten utan måste beställas separat.) Utgivare är Kulturskolan Miranda, men materialet är fritt att kopiera och översättas till valfritt språk. Tanken är att läromedlet ska ges ut även som CD, som man kan stoppa in i datorn för att enkelt ändra texterna till sitt eget mål, men detta hanns inte med

under projekttiden. På ”språkskattseminariet” såldes några *Womusmål ati skaulan*, och en av skolcheferna visade intresse för att trycka upp läromedlet till skolorna.

Boken är på 61 sidor och innehåller både material, som är färdigt att kopiera och använda i undervisning, samt tips på aktiviteter. Av innehållsförteckningen framgår vad som ingår:

- Sånger
- Arbete kring musiklyssning
- Några fraser och hur man kan göra
- Skriva, göra böcker
- Glosor. Djur
- Rim-memory
- Memory
- Berättelser och annat att läsa och måla till
- Vänd dzärå djöri?
- Årstidsdikter
- Buotsi um mi
- Gåtur
- Istoriur
- Talusett (Talesätt)
- Agergrynsgrötn
- Kruppin – pojtsän
- Kruppin – kulla
- Siffrur
- Fergä o jögär – wistär
- Fergä – wourmin
- Må-bra-kort
- Massagesaga
- Barnkonventionen
- Om dalmål, womusmål och riksspråk

”Buotsi um mi” betyder ’Boken om mig’. Eleverna har fått skriva om sig själva och sin släkt på våmhusmål. De fick hjälp med vissa fraser, som läraren skrev på ett blädderblock.

Womusmål ati skaulan är skriven med ett speciellt typsnitt för våmhusmål, som inte finns på datorn, om man inte laddar hem det. Det tog mycket lång tid att använda, och min åsikt är att de olika dalmålsdialekterna ska använda de typsnitt, som finns normalt på datorer, även om man då missar en del uttalsanvisningar. Inte ens i våmhusbyns egen årliga tidskrift är man konsekvent med att använda detta typsnitt.²⁶ En konsekvens av att använda det är att man inte kan skicka materialet med e-post (till exempel för tryckning), eftersom mottagaren saknar typsnittet, och att överföring till andra dokument på datorn gör att specialtecknen för vissa uttal ändras, så att man får extrajobb med rättning. Ett exempel är en massagesaga som kopierades in i tipslistan och då fick ett bitvis märkligt utseende: ”Ä kam nogä muoln up \sum immeln o stsymäd suolt... Lisslä, finär dr5pä kam ä...Ä vard koldära, o sTM byrd ä \sum snaja.” De underliga tecknen finns nu i den tryckta upplagan av tipslistan, eftersom de inte syntes i mitt manus inför tryckningen. En effekt är också att ovanstående innehållsförteckning inte kan återge alla tecken, som finns i den tryckta upplagan. Tyvärr insmög sig en del fel i boken, och de behöver rättas före en eventuell omtryckning.

²⁶ Womus’ n nummer 33 år 2005

Musik

Projektet har samlat sånger på dalmål, som publicerats i ovan nämnda Tipslista med eller utan noter. Meningen var att de även skulle spelas in, så att man kunde spela upp dem från Tipslistan på internet, men den tekniska utrustningen hann inte bli i ordning. I tipslistan finns också tips på hur man kan arbeta med musik, till exempel att lyssna på artisten Billy Opels sångtexter och diskutera dem och göra bilder till. Så har man gjort på Våmhus skola.

På ovan nämnda ”språkskattseminarium” betonades Billy Opels roll som ambassadör för dalmålet. Erik Morell, som han egentligen heter, sjunger på selja-långletmål. Efter vad jag kan förstå är han mycket populär speciellt i åldersgrupperna barn/yngre ungdomar och medelålders. Flera inlägg i debatten talade om musikens betydelse: ”Det är lätt att sjunga på ett nytt språk; därför är det en bra inkörsport.” Var femte deltagare köpte ett häfte. De kostade förstås bara fem kronor styck, men enligt min mening understryker det ändå att musik är viktigt i sammanhanget. *Sånger på dalmål* innehåller femton sånger och några tips. (Det finns inte som bilaga till denna rapport utan måste beställas separat.)

Alla musiklejare på Kulturskolan Miranda har fått samma häfte. Såvitt jag förstätt hade musiklejarna på Miranda före projektet knappast arbetat med sånger på dalmål. Jag har dock inte haft tillfälle att undersöka detta närmare, och detta är också bara en början. En av de entusiastiska kollegorna på Kulturskolan Miranda säger att eleverna tycker om att sjunga en sång som komponerats under projektet, Mora-knejjven, vilken också framförts offentligt vid några tillfällen, bland annat två skolavslutningar.

I slutet av projektiden ordnades inom projektets ram en låtskrivarkväll för ungdomar tillsammans med artisten Billy Opel (Erik Morell). De fyra ungdomar som deltog fick först höra Erik berätta om hur han tänker, när han skapar sina sånger på selja-långletmål, och sen pröva själva med egna idéer. Erik och personal från Kulturskolan Miranda agerade bollplank.

I samband med denna låtskrivarkväll utannonserades också en låtskrivartävling, där den viktigaste regeln är att sången ska vara skriven på dalmål. Tävlingen pågick fram till hösten 2005, alltså efter att projektet Dalmål i skolan avslutats. Till tävlingen inkom endast ett bidrag, med stor säkerhet på grund av att den var förlagd till sommarlovet. Tävlingen måste nästa gång förläggas till terminstid, så att lärarna kan inspirera och påminna eleverna. Vinnande bidrag framfördes vid Kulturskolan Mirandas Allsång på Kajen 13 september 2005, antingen av låtskrivaren själv eller av Kulturskolan Mirandas orkester.

Billy Opel har engagerats av två skolor under läsåret. Vid Våmhus skola genomfördes under våren en halvdag med våmhusmålet som tema, och där var musiken ett viktigt inslag. Billy Opel medverkade, och bland andra Våmhus' egen visa *Womuswaisa* sjöngs av eleverna. Under modersmålsundervisning på Sollerö skola (se nedan), sjöng jag mycket med de yngre eleverna, och sjutton av de tjugotvå eleverna angav att detta var roligt. Det vi sjöng och lekte till var sånglekarna, *Gäm rinndjän*, och en översättning av *Björnen sover*. Det kanske inte låter så mycket, men för yngre barn är det viktigt att göra samma sak flera gånger.

Av reaktionerna från kollegor, språkseminarium och allmänhet tycks musik vara en viktig inkörsport till ett nytt språk, och de aktiviteter som genomförts har gett god utdelning.

Bildundervisning på dalmål

I fem klasser prövades att genomföra bildundervisning med dalmål som undervisningsspråk.²⁷ En av klasserna fick två klocktimmar per vecka i elva veckor, de andra endast två timmar.

Min upplevelse av denna bildundervisning på mål var att det fungerade utmärkt. Slutsatsen blir att bildämnet är mycket lämpligt att börja med, eftersom det är så konkret. Läraren kan tala dalmål (eller kanske vilket språk som helst?) och samtidigt visa praktiskt vad eleverna ska göra. Det som ingick i bildkursen var sådant som ingår i vanlig bildundervisning, till exempel målning med olika sorters färger, övning i perspektiv, serieteckning, fritt bildskapande med mera. Ibland fick eleverna (frivilligt) skriva ned vad olika saker heter på dialekten.

En klar majoritet av eleverna tyckte att det var ”bra” eller ”roligt” att läraren talade dalmål. Här är exempel på motiveringar²⁸:

För att man ska lära sig soldmål
För att språket inte ska försvinna
För jag kan nästan inget om sollerömål
Det är kul om soldmål finns kvar fast jag vill inte prata det hela tiden
För att jag har aldrig hört soldmål någon gång
Det är bra att kunna. Men varför pratar dom inte färnasmål?
Jag vill lära mig mål
Tja det var väl kul att lära sig ett nytt språk
Det var intressant att höra hon prata
Jag till att DU SKA komma hit igen Hoppas du kan!
Det var jätteroligt att ha serieteckning på sollerömål
PRATA FÄRNÄS MÅL JÄTTEMYCKET !!!!!!!!!!!!!!!
Det är bra att Sylvia pratar soldmål tycker jag
Jag tyckte det var superroligt.
Det var jättekul! Hoppas vi kan göra mer av de här

Men vissa förstod inte allt och vågade inte fråga. Detta måste man komma ihåg, om det blir ett nytt försök med (bild)undervisning på dalmål. Några få elever ogillade att läraren talade dalmål, för det var ”tråkigt”, ”inte nå kul” respektive ”lite drygt efter ett tag”.

Den del av enkätsvaren, som handlar om hur eleverna vill att lärarna ska agera angående dalmålet i framtiden, är motsägande och därmed omöjliga att tolka. Min tolkning av enkätsvar, observationer och reaktioner blir att eleverna fick upp ögonen för sollerömålet och att det är viktigt att bevara, men att de är lite kluvna inför den svåra uppgiften att lära sig språket och hur det ska gå till. Det vore intressant att göra djupintervjuer kring dessa frågor.

Ytterligare en lärare, på en annan skola, tillfrågades om att på samma sätt pröva bildundervisning på mål och var positiv till idén. Den prövades dock aldrig med motiveringen att det skulle bli för svårt för de elever, som inte behärskar dalmål, samt att läraren använder dalmålet i kontakten med enskilda elever under lektionerna

Bildundervisning i samarbete med svenska

I december hade eleverna ett bokskaparprojekt, som tycktes mycket uppskattat. Eleverna fick göra bokomslag i fantasifulla material, t ex plåt, frigolit, masonit, näver, pappkartong etc.

²⁷ Läraren, det vill säga rapportförfattaren, talade sollerömål.

²⁸ Jag har rättat stavningen i kommentarerna

Klassrummet och omgivande utrymmen blev en riktig verkstad, och eleverna skulle försöka komma ihåg att använda *soldmål*, *sollerömål*, när de skulle benämna de saker de behövde: *Kann i få saxi? Var e tröjbitn?* Det sista fungerade inte så bra, som jag hade önskat. Några få av eleverna uppmuntrades av att tävlingen, där den som lyckades bäst med *sollerömålet* skulle få ett litet pris. Men de flesta av eleverna glömde bort denna uppgift i iver att skapa sin bok.

Den här idén var ett samarbete mellan bild- och svenskämnet och arbetet genomfördes i både fyran, femman och sexan. Jag ledde det praktiska bokskaparhantverket och klassläraren ledde skrivandet. Eleverna skulle skriva en text inuti boken. De fick själva välja hur stor grad av *sollerömål* de skulle ha i sin text. De kunde välja mellan tre olika nivåer: 1. Skriva allt på svenska, men ett ord per mening översätts till *sollerömål*. 2. Blanda svenska och *sollerömål* efter eget behag. 3. Skriva allt på *sollerömål*.

Eleverna fick naturligtvis ta hjälp av andra för att formulera sin text. De fick också välja om de ville skriva dagbok eller saga. Vissa elever ville absolut använda sin nya fina specialbok till andra ändamål, och då fick de skriva sin *soldmål*stext i ett enklare häfte. En fjärdedel av eleverna valde att skriva helt på *sollerömål*, varav faktiskt en del ”ganska nyinflyttade” elever. Av de resterande valde hälften att skriva på svenska och översätta ett ord per mening till *sollerömål* och hälften att blanda språken efter eget behag.

Ungefär hälften av eleverna uppgav i en enkel lektionsutvärdering att det var en bra uppgift, exempelvis för att det var roligt, för att man får lära sig ord på *sollerömål*, för att man får träna stavning på *sollerömål* eller för att ”Man får lära sig att slå upp i ordboken med *soldmål* i”.²⁹ En elev skrev ”Det var kul och det gick bra när pappa hjälpte mig.” Uppgiften kan således också vara ett sätt att få föräldrarna att börja fundera på barnens språkval. En elev svarade på *sollerömål*:

Bar för te trän så int *soldmål*e dei bort. För i vill prat min mej kripper. Så i tränar å tränar för i tytcher *soldmål* e någu fint so sa va kvär. /På svenska: ”Bara för att träna så inte *sollerömålet* dör ut. För jag vill prata med mina barn. Så jag tränar och tränar, för jag tycker *sollerömålet* är något fint, som ska vara kvar.”³⁰

Fler exempel på kommentarer är ”Jag tycker det är bra att man fick jobba med det, för språket håller på att försvinna och det är synd”, ”Jag tycker att barnen ska lära sig det” och

Vi bor ju på Sollerön och då är det ju bra att kunna lite. men t.ex. engelska är ju viktigare eftersom det är lite mer ett ”världsspråk”. Det är ju inte alla i världen som kan svenska men på Sollerön kan ju de flesta svenska. men det är ju kul att lära sig något annorlunda.

Mer om att skriva

Vissa *solleröklasser* har uppmuntrats att bidra till alster i Sool-Öen, en årligen utkommande skrift utgiven av Sollerö Hembygdsförening, och årets upplaga innehåller sex korta elevbidrag på *sollerömål*, vilket är en uppmuntrande ökning jämfört med tidigare. I Våmhus’ skrift *Womus’n* nummer 33 år 2005 består en sida av årstidsdikter skrivna av elever på Våmhus skola, inspirerade därtill av läraren Ingela Näsén.

Annan undervisning på mål

²⁹ Ingen elev uttryckte sig negativt om aktiviteten.

³⁰ Så här skulle jag ha sagt och stavat det eleven ville säga: ”Bar fö tä trän, så innt *soldmål*ä där. Fö i vill språk minn mäjñä krippär. Så i tränär å tränär, fö i tyttjär *soldmål* e nå fint, så sa va kvär.”

På förslag från en skolledare tillfrågades en av de mer dalmålsintresserade klasslärarna om hon kunde tänka sig att helt övergå till dalmål i undervisningen. Det trodde hon inte skulle fungera så bra med tanke på att många elever i klassen inte förstår dalmål. En annan lärare skulle eventuellt försöka undervisa i ett speciellt ämne på mål, men även hon ansåg att antalet elever var för stort, som inte skulle förstå. Idéerna kom alltså aldrig att prövas.

”Kreativa dagar” med animerad film

Från Noretskolan fick jag en förfrågan om jag kunde komma med någon lämplig dalmålsaktivitet till de tre ”kreativa dagarna” i slutet av vårterminen. I samråd med skolan och med Mora mediaverkstad, som är en del av Kulturskolan Miranda, beslöts att det skulle bli tecknad film. Så här presenterades aktiviteten för eleverna inför deras val till de ”kreativa dagarna”:

Animera en rolig historia på dalmål

När man animerar på video eller film fotograferar man saker eller tecknade figurer, som man flyttar en liten, liten bit för varje fotografering. När man sedan spelar upp alla ”kortet” snabbt efter varandra, ser det ut som figurerna rör på sig. Två dagar tecknar vi och tränar på att läsa upp historien. Tredje dagen spelar vi in bild och tal.”

För att spara tid valde jag själv en lämplig historia på sollerömål, som vi skulle göra tecknad film av.³¹ Jag satte deltagarantalet till högst tio personer, och det blev tio elever som kom från skolår 4, 5 och 6. Vi började med att diskutera vilka ”filmrutor”, som borde vara med, och kom överens om vem som skulle teckna vad och vem som skulle säga vilken mening vid inspelningen av historien. När var och en gjort sin teckningsuppgift, var det fritt att hitta på och skapa egna filmer. Jag fotograferade deras kortfilmer, med en digitalkamera, och vi gjorde även en kortversion av den ”stora filmen”, det vill säga filmen med den roliga historien. Vi tränade på uttalet genom att säga den i talkör. Tredje dagen kom en person från Mora mediaverkstad och fotograferade filmrutorna och spelade in med sin fina utrustning. Det allra sista vi gjorde var att, tillsammans med en del spontant inbjudna skolkompisar, titta på de kortfilmer, som gjorts. Alla elever fick senare varsin DVD eller VHS med både den ”stora” filmen och de kortare.

Eftersom denna aktivitet låg mycket sent på terminen fanns ingen möjlighet att undersöka vad eleverna tyckte om den. Jag upplevde att idén med tecknad film fungerade bra. Vissa elever var synnerligen kreativa, medan andra gjorde mindre eller tog tillfället i akt att leka lite, eftersom lektionerna byggde på elevernas egna initiativ och ansvar. Att träna i talkör upplever jag som ett bra inlärningsätt. Det är bra att säga samma sak många, många gånger, men det känns lite ”dumt” till att börja med. Elevernas färdigheter vad gäller dalmål såg olika ut. I presentationen till eleverna borde det ha stått vilket undervisningsspråk som skulle användas. Det visade sig att alla elever i gruppen utom en önskade att jag skulle tala sollerömål. Av hänsyn till den elev, som inte önskade sollerömål, blev det alltså nästan uteslutande svenska.

Hemkunskap

³¹ Den roliga historien är den som inleder uppsatsen. I översättning till svenska: Sven Margit från Bodarna var med och ”buförde” hem från Åsen en höst. De hade lastat kärran full, och Margit gick bredvid och stickade. Uppe i kärran hade hon en full bytta med messmör, som hon hade kokat. En av korna hade nyss fött en kalv, och kalven var så liten att den var i en avbalkning i kärran. Kärran skumpade väl medan de for. Margit såg att det hade skvätt något på kärrkanten och trodde det var från messmörbyttan. man fick inte låta något gå till spillo på den tiden, så hon tog med fingrarna och slickade av det. Sen började hon svära och sa: ”Tvi åt fanders, dra åt helvete, jag tror det var kalvskitt”. Källa: Sool-Öen XX

Inför presskonferensen om Dalmål i skolan behövdes kakor att bjuda journalisterna på. Då fick en sollaröklass ”baka på dalmål”. Lina Margit Andersson bakade stjärkakor (surmjölkskaka) med några elever i taget och pratade enbart sollarösmål med dem. Det som blev över fick klassen dela på. Det var uppskattat, tror jag, av både journalister och elever.

Litteratur och sagoläsning

I Tipslista för Dalmål i skolan finns redogjort för existerande dalmåls litteratur lämplig för barn och elever. I tipslistan finns också några korta texter på dalmål, bland annat *Sagan om de tre bockarna Bruse*. Självt har jag redan tidigare översatt, illustrerat och tryckt ett antal häften av *Rödluvan och vargen* på sollarösmål, av vilka några getts bort eller sålts till självkostnadspris till skolor, förskolor och privatpersoner. En rektor berättar att ”den har alla läst i klasserna och sedan pratat lite kring dalmål”. Om jag förstår rätt, så innebär detta att ungefär åttio elever läst eller fått höra *Rödluvan och vargen* på dalmål – dock inte sin egen dialekt – och att de sedan pratat om dalmål. Det är ett gott resultat av min ”hemknåpade” bok.

Vid ett besök på Solrosens förskola på Sollarön fick jag tips om så kallade flanosagor. Läraren hade en saga översatt till dalmål nedskriven på ett papper, som hon läste ifrån, och satte upp bilder samtidigt, som hon berättade sagan. På detta sätt kan man använda vilka sagor och berättelser som helst. Man undviker på detta sätt en stor kostnad genom att man inte behöver skriva ny litteratur, inte heller be om tillstånd för att översätta och trycka ny litteratur. Nackdelen är att det inte blir av att göra översättningarna till dalmål. En idé är att kommunens förskolor hjälps åt genom att dela med sig till varandra, men för detta krävs någonting slags medveten organisation.

En del privatpersoner har hjälpt till med översättning av en del andra sagor och berättelser till sollarösmål, nusenåsmål, venjansmål mm. De hann dock inte bli helt färdiga och komma till användning i skolorna. De sagor, som är på gång, är *Rödluvan och vargen*, *Kejsarens nya kläder* av H C Andersen och tio korta berättelser på älvdalska av Björn Rehnström. Många känner till Rut Puck Olssons böcker *Mormors katt* och *Mer om mormors katt*, vilka finns översatta till de flesta (eller alla?) dalmålsdialekter, och åtminstone en klass har under läsåret fått höra den ena av böckerna läsas upp av klassläraren, med påföljande översättning till svenska för dem som inte förstod.

Frivillig modersmålsundervisning blev populärt

Efterhand som projektet pågick förstod jag att införandet av dalmål i den ordinarie undervisningen är något som tar mycket lång tid. Det material, som projektet producerade – konkret arbetsmaterial eller tips – togs knappast i anspråk i skolorna. I april erbjöds därför frivillig modersmålsundervisning resten av terminen med undertecknad som lärare. Projekttiden var på upphällningen, men jag bedömde att detta försök var nödvändigt att göra, för att se om resultatet blev bättre.

Detta var en förändring från ursprungsintentionerna. Vid projektets start hade jag bedömt att denna sorts modersmålsundervisning inte var lämpligt, av följande anledningar. 1. Jag menade att tiden inte var mogen för detta, därför att dalmålets roll i skolan ännu inte diskuterats på allvar och att elever och föräldrar därför inte skulle våga välja dalmål före annan undervisning. 2. Jag behärskar endast en av dialekterna och såg inte hur jag skulle kunna undervisa i de andra dialekterna. Bara i Mora kommun finns tjugotoalet dialekter, och här finns också inflyttade från andra dalmålskommuner. 3. Ett projekt inriktat på att hitta

metoder skulle lämna efter sig ett material att arbeta vidare med samt lärare som bekantat sig med det. Frågan diskuterades med en f d lärarutbildare och rektor, som också är aktiv i Dalmålsakademin, och vi var överens om projektets inriktning vid starten. 4. Chansen var liten att modersmålsundervisning i dalmål skulle bli verklighet efter projekttidens slut; därför var det angeläget att hitta andra modeller för att föra in dalmål i skolan

I Grundskoleförordningen §9-14 kan man läsa bland annat följande om modersmål:

9 § Om en eller båda av elevens vårdnadshavare har ett annat språk än svenska som modersmål och språket utgör dagligt umgängesspråk för eleven, skall eleven få undervisning i detta språk som ett ämne (modersmålsundervisning), om

1. eleven har grundläggande kunskaper i språket och
2. eleven önskar få sådan undervisning.

En samisk, tornedalsfinsk eller romsk elev skall erbjudas modersmålsundervisning även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet. Detsamma gäller en elev som är adoptivbarn och som har ett annat modersmål än svenska.

- - -

10 § Modersmålsundervisning kan anordnas

1. som språkval,
2. som elevens val,
3. inom ramen för skolans val, eller
4. utanför timplanebunden tid.

- - -

13 § En kommun är skyldig att anordna modersmålsundervisning i ett språk, endast om det finns en lämplig lärare.

En kommun är skyldig att anordna sådan undervisning om minst fem elever önskar undervisning i språket. När det gäller samiska, tornedalsfinska eller romska elever är kommunen skyldig att anordna modersmålsundervisning även om antalet elever är mindre än fem. Förordning (1997:599).

14 § En elev som får modersmålsundervisning får med den begränsning som anges i 11 § fortsätta att delta i den undervisningen, även om språket skulle upphöra att vara dagligt umgängesspråk för eleven. Förordning (1997:599).

Vid tiden för detta försök med modersmålsundervisning ansåg jag att det ihopsamlade materialet uppvisade tillräckligt med didaktiska metoder för att undervisa i en dialekt, som inte var min egen. Därför är det synd att detta inte prövades. Den skola, som var intresserad var nämligen Sollerö skola, och där är det min egen dialekt som är aktuell.

Undervisning erbjöds om det fanns en grupp om minst fyra elever. På Sollerö skola anmälde sig 46 av de 117 eleverna, vilket är 39 %. De delades in i två ungefär lika stora grupper. I den ena gruppen samlades skolår F, 1, 2 och 6, i den andra skolår 3, 4 och 5. Den förstnämnda gruppen kallar jag i fortsättningen ”yngre gruppen”, den andra ”äldre gruppen”. Tanken med att placera eleverna från skolår 6 med de yngsta barnen var att de äldre skulle kunna arbeta fram material, som de sen arbetade med tillsammans med de yngre. Det visade sig dock att de

fyra anmälda sexorna nästan inte kunde vara med alls, eftersom de hade så mycket annat viktigt i slutet av terminen. Speciellt den yngre gruppen var alldeles för stor. Båda grupperna hann med fem lektioner innan terminen var slut.

Här ses vilka aktiviteter, som genomfördes med den yngre gruppen. De står i rangordning; det som upplevdes roligast står först.

Aktivitet	Antal som tyckte det var roligt	Anmärkning
- <u>L</u> äk Gäm rinndjån (Leka Gömma ringen)	21	
- Rit i botji	20	De hann verkligen inte rita mycket i sina böcker. Ändå räckte de upp handen. Det ska man alltså komma ihåg, att de vill rita!
- <u>L</u> äk Bjönn, ann sov (Leka Björnen sover)	19	
- Siungga (Sjunga)	17	Vi sjöng mest Gäm rinndjån och Bjönn, ann sov. En gång sjöng vi Ekun såt i gråni, tror jag. Eller också sjöng jag den själv för dem. Jag sjöng en vaggsång för dem en gång, Tussa lulla, för att det skulle bli lugnt. Då fick de blunda och lyssna.
- Spylå memory	16	
- Mål memory-billdär	16	
- Skriv i botji (Skriva i boken)	15	
- Charader	14	
- <u>L</u> äkkSION minn vikarien (Vikariens lektion)	14	Eftersom vikarien strax efteråt reste utomlands blev det inte av att fråga vad som hänt under lektionen.
- Pratläxo (Vännd bi ä fö jätå? I e tom!)	11	
- Då allär prat i kör å ärrmas åv ättär Sylvia (När alla pratar i kör och härmar Sylvia)	8	
- Klistär inn sånggär i botji (Klistra in sångerna i boken)	6	
- <u>L</u> äxo tä trän upå vännd djori jätta (Läxan att träna på vad djuren heter)	0	Lektionen efter denna läxa skedde ingen uppföljning, eftersom jag hade glömt säga det till min vikarie.

Leka, rita, sjunga och spela spel är alltså populärast, men det är också roligt att få en egen ny bok att skriva i.

Tolv av de 22 eleverna förstod allt, fyra nästan allt. Tre elever förstod hälften eller nästan hälften. Två förstod nästan inget och en inget alls. Den sistnämnda skrev ändå att det hade varit roligt.

Arton elever skrev frivilliga kommentarer. Åtta skrev att det var roligt eller bra. De som skrev lite mer än så formulerade sig så här:

- DET VAR KUL FÖR AT MAMMA OK PAPPAN PRTAR INTE SO MUKET SOLDMOL
- Det är veldit sjatit. det är drykt jag fill att det är tystare då skule det varit roligare
- jag har inget att skriva om det här.
- Vi har gjort skarader
- DET VAR ROLIT PÅ ALA LERSRNA /=lektionerna/
- DET VAR ROLIT SYLVIA VAR SNEI ROLIGA LEKSJONER MEMORY VAR ROLIT ROLIT AT RITA MEMORYBILDER
- ROLIT AT JÖMA NYKEN OCH KUNA KUNGA GRÄM GRIM /=kunna sjunga Gäm rinndjän/
- Det var kul men lite lite svårt vid vissa lektionerna men anars kul med soldmål. M.v.h. /ett namn/
- Det var kul att få lära sig sollarömmål.
- Jag är Best och i månska ska jag tita på talanjakten Jag hejar på /ett namn/ och /ett namn/ och lite på /ett namn/. det var kul att få lära sig soldmål du var en bra lärare och snel

Den äldre gruppen fick vara med om följande aktiviteter:

- Memory
- Charader
- Rita och måla och skriva bredvid vad det heter i sin anteckningsbok
- Spela teater/sketcher
- Filma när vi lekte charader
- Talkör
- Två pratläxor (En fras respektive en kort rolig historia)
- Sjunga
- Svärord på sollarömmål (på elevernas initiativ)

Dessa elever fick också besvara en enkät. Jag lämnade enkätbladen till deras klasslärare och hade utan att tänka mig för skrivit elevernas namn på lapparna, för att de inte skulle komma bort. Eleverna visste därmed inte att enkätsvaren skulle bli anonyma, vilket kan ha påverkat resultatet. Sen rev jag bort namnen, innan jag läste svaren. Jag fick en sexton besvarade enkäter plus en tom lapp, där läraren skrivit att eleven ifråga ”Slutade direkt”. Eleven var med en lektion. Det vore ju mycket intressant att veta varför han slutade direkt, så det var synd att han inte fyllde i lappen! Roligast tyckte de att det var med memory, därefter charader, skriva i boken, spela teater eller sketcher och filma. En skrev att det var roligast att ”lära sig”. Denna grupps elever fick också ange vad trodde är bra metoder för att lära sig dalmål. Bra metoder tyckte de var, i rangordning:³²

1. Talkör
2. Pratläxa
3. Skriva
4. Spela memory med sollarömmålsord
5. Rita/måla och skriva bredvid vad det heter på sollarömmål
6. Charader
7. Sjunga
8. Spela teater/sketcher

³² Punkterna 4 till 6 fick lika många röster.

Av de sexton eleverna i äldre gruppen förstod sju allt, tre nästan allt, sex hälften eller nästan hälften. Ingen hade angett att de förstod endast lite eller inget alls. Tre av dem angav att de tyckte det kändes besvärligt att fråga, när de inte förstod vad jag sade. Det fanns möjlighet att instämna i meningen ”Jag skulle vilja att någon lärare pratade dalmål hela tiden, i alla ämnen”, men det var bara två elever som kryssade för detta. Endast tre frivilliga kommentarer hade getts:

- Jag tycker att soldmål är ganska svårt att förstå.
- Jag tyckte om svärorden
- Det var roligt att lära sig svärord!

De äldre trodde att talkör och pratläxa var bäst, men tyckte att memory var roligast. De skilde alltså på roligt och nyttigt!

Charaderna gick till så att en elev i taget fick gestalta något, och de andra skulle försöka gissa vad, naturligtvis på dalmål, om de kunde. I Tipslista för Dalmål i skolan finns förslag på charader, uppdelade i ordklasser. Det som testades på Sollerö skola var verb, till exempel *köjtt*, *tritt å glisa* (springa, hoppa och le).

Memorykortet bestod av bara bilder. Vid första spelomgången skulle eleverna träna på *soldmåls*-orden för det bilderna föreställde med hjälp av ett facit. Vid andra spelomgången fick de bara ta upp de par de hittade, om de lyckades komma ihåg rätt ord på *soldmål*.

Träna fraser i talkör

Pratläxorna övades först i talkör. Tanken var att eleverna skulle överraska sin omgivning med att kunna en hel fras, till exempel *Vännd bi ä fö jätå? I e tom!* (”Vad blir det för mat? Jag är hungrig!” på sollerömål), och denna aktivitet tycks ha varit uppskattad. Enligt Eie Ericsson är körläsning speciellt lämpligt att påbörja lektioner med, för att ”bryta isen”.³³ Eleverna behöver inte vara rädda för att höras mycket och säga fel. Vid ett seminarium om bland annat språkinläring, som jag bevisat under projektet, betonade man kraftigt talkörens betydelse.

Vissa lärare har låtit eleverna träna vissa användbara fraser, t ex *Vir siåssum i mårngu* (”Vi ses i morgon” på sollerömål). Det fungerar bra, men bara när frasen används i ett meningsfullt sammanhang. Jag har tidigare i mitt arbete som lärare varit med om att träna olika fraser varje vecka men utan sammanhang, vilket inte fungerar lika bra. Det är alltså viktigt att frasen tränas i rätt sammanhang, det vill säga just, när man menar det man säger!

Planering och genomförande av seminariet ”Vilken språkskatt vi har i Mora kommun”

Jag har ingått i den arbetsgrupp, som planerade och genomförde seminariet ”Vilken språkskatt vi har i Mora kommun” 31 mars. Det var andra året som detta seminarium genomfördes. Förra året var målgruppen så kallade nyckelpersoner i kommunen, det vill säga myndighetspersoner, företagsledare, föreningsledare etc. I år riktades inbjudan till allmänheten. Även i år deltog drygt 100 personer under den eftermiddag seminariet pågick.³⁴ Deltagarantalet tyder på ett betydande intresse för frågan. Dalmål i skolan presenterades i ett anförande och vid ett ”bokbord”, där man kunde köpa de nya läromedlen *Womusmål ati*

³³ Ericsson 1989, s 221

³⁴ Se gärna artiklarna på Mora kommuns hemsida: *Så vill vi arbeta för att bevara Moras språkskatt* 2005-05-02; S-E Nilsson: *Med målet i sikte* 2005-04-01

skaulan och *Tipslista för Dalmål i skolan* samt häftet *Sånger på dalmål* (se ovan). Vid gruppdiskussionerna framkom en del nya förslag; under rubriken Skola – Barn – Ungdom finns följande punkter:

- Anställ Erik Morell alias Billy Opel som ambassadör för språket och med möjlighet att åka runt i de olika skolorna med sina visor på mål.
- Man kan väva in målet i olika aktiviteter och hantverk tex. prata med medan du slöjdar.
- Anordna berättarkvällar på mål för ungdomar i olika åldrar
- Sagostunder och berättartimmar på biblioteket
- Sjunga visor på mål – en särskild sångbok är ett önskemål
- Workshops för musikintresserad ungdom
- Översätta populära låtar till mål och på så sätt få ungdomar intresserade att sjunga på mål
- Låtskrivartävling
- Lektioner i skolan på mål
- Bjuda in pensionärer som kan berätta på mål
- Böcker på mål för både små och stora barn
- Engagera ungdomar att medverka i lokalrevyerna
- Använd texterna från de senaste Färnäsrevyerna i undervisningen. De finns överförda på diskett. (Kontakta Robert Olanås)
- Informationstavlor på mål (och svenska) i skolorna
- Samarbeta med Kulturskolan Miranda när det gäller undervisning i mål

Under rubriken Familj – släkt – vänner finns också några punkter, som gäller barn, varav den viktigaste kanske är att man ska berömma och uppmuntra, inte kritisera om det blir fel i uttalet. Omedelbara följderna av seminariet blev tillkomsten av en informationstext om dalmål på Mora kommuns hemsida och att skolledningen erbjudit kommunens skolor att engagera Billy Opel. Låtskrivarverkstad och låtskrivartävling erbjöds via projektet i slutet av terminen.

Kontakter med rektorer och skolledning

I november presenterades projektet på en rektorskonferens. Rektorernas attityd till projektet tycktes lovande, men arbetat hade nog kommit längre om vi hade diskuterat någon konkret åtgärd. En träff i början av mars med skolchefen och grundskolechefen gav följande resultat:

- Rektorerna och undertecknad skrev ett gemensamt brev till skolorna om dalmål i skolan, och att jag skulle skriva ett förslag till utformande av brevet.
- Skolcheferna i övre Dalarna fick information om att det finns tankar på ett framtida kommunövergripande dalmålsprojekt
- De fyra förskollärare, som inom en del av sin tjänst ska arbeta med utvecklingsfrågor, ska tänka även på dalmålet. Grundskolechefen och undertecknad håller kontakt angående detta.
- Det skulle undersökas, om det fanns någon lärare, preliminärt på de mest ”dalmålsaktiva” skolorna på Sollerön och i Våmhus, som ville pröva att undervisa på mål. De tänkta lärarna var dock inte beredda att helt övergå till undervisning på mål. Jag diskuterar detta på annan plats.

Vid läsårets slut skickade jag en enkel fråga till rektorerna för för- och grundskolor i Mora kommun om hur projektet eventuellt påverkat arbetet i skolorna. Enkäten visar dels att projektet i mycket liten omfattning påverkat de skolor, där det inte fanns ett intresse från början, dels att det finns dalmålsverksamhet som pågått förut och fortsatt utan hjälp av

projektet Dalmål i skolan. Rektorerne har i mycket liten omfattning hjälpt till att starta ny verksamhet.

Kontakter med föräldrar och politiker

Projektet har presenterats vid ett föräldrarådsmöte vid Nusnäs skola. Vid mötet diskuterades vad man kan göra i och utanför skolan för att bevara dalmålet. De närvarande fick också höra enkätresultaten från Dalmålsstudien vad gäller just Nusnäs. Nittio procent av målsmännen och nittiotre procent av den dåvarande personalen tyckte att bevarande av dalmålet var viktigt, och det fanns bland ungefär hälften av barnen och målsmännen intresse för skolundervisning i dalmål. En av föräldrarna engagerade sig i en översättning av Rödluvan och vargen. I övrigt har tiden inte räckt till för att prioritera kontakter med föräldrar. Några föräldrar har spontant uttryckt sig positivt om dalmålsarbetet, till exempel med orden ”Jag tycker det är bra, det ni gör. Min flicka har börjat säga saker på mål, så jag vet att de jobbar med det i skolan.”

Jag har haft löpande kontakt med ordförande och vice ordförande för kulturnämnden, vilka på olika sätt deltagit i aktiviteter kring dalmålet och således är intresserade av att dalmålet överlever. I övrigt har jag endast stött på ett par politiker, som tyckt att dalmål är angeläget. Vid några tillfällen har jag kontaktat regeringskansliet för att övervaka tidpunkten för framläggandet av en regeringsproposition, som troligen kommer att påverka dalmålets framtid. (Tidpunkten har skjutits på framtiden ett antal gånger. Propositionen ligger nu på riksdagens bord sedan september 2005 och har namnet *Bästa språket*. Riksdagsbeslut kommer i december.)

Kontakter med media, myndigheter, språkforskare och organisationer

Projektet har uppmärksammats i övre Dalarnas tidningar, Radio Dalarna, Sveriges Radio och i TV både regionalt och riks. Vissa av dessa inslag har föregåtts av regelrätta presskonferenser, andra inte. Gävle-Dalanyheterna har visat TV- inslag från undervisningen. Detta inslag visades även i programmet Landet runt, som sänds i hela landet. En professionell filmare har visat intresse för att göra en dokumentär om dalmålet, och jag bedömer att projektet Dalmål i skolan har medverkat till detta intresse.

Radioprogrammet Godmorgon, världen hade i april 2005 ett inslag på 6 minuter om dalmål, men inte enbart om projektet Dalmål i skolan. Undertecknad intervjuades tillsammans med före ordföranden i Ulum Dalska, Mats Elfquist. Programmet sändes i repris samma kväll. I radioprogrammet Vetenskapsradion Språket 3 maj, som handlade om dalmål, sade Gunnar Nyström att Mora kommun med intresse följer arbetet med dalmålsdialekten älvdalska.³⁵ Det han syftade på med ordvalet Mora kommun måste vara kommunens engagemang i *Dalmål i skolan* respektive seminariet *Vilken språkskatt vi har i Mora kommun*. Övriga radioinslag består av nyhetsrapportering i Radio Dalarna inför olika aktiviteter inom projektet.

Dalmålsakademien har fått fortlöpande information om projektet. En av ledamöterna i den expertkommitté inom Europarådet, som kontrollerar hur länderna efterlever konventionen om minoritetsspråk, Leena Huss, har efterfrågat och fått information om projektet Dalmål i skolan. De språkforskare som hittills engagerat sig i dalmålet har tillhört Uppsala, Lunds och Stockholms universitet, men under projektets gång har även Högskolan Dalarna visat intresse. Den ämnesansvariga för svenskämnet, Lars Krantz, menar att det inte skett tidigare för att det

³⁵ Gunnar Nyström är förordningschef vid Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala

inte funnits någon enskild person som varit tillräckligt intresserad av att driva frågan. I projektets slutskede inleddes samtal mellan högskolan, Dalmålsakademien och mig från projektet om hur dalmålsfrågan bör hanteras fortsättningsvis. Högskolan kan till exempel erbjuda skraddarsydda kurser (jämför sid. 9) eller magistrandutbildning för dem som involveras i ett eventuellt kommande projekt.³⁶

Kontakt har sökts med Skolverkets temasida om modersmål, dock utan resultat. Tanken var att dalmål skulle få en plats på temasidan, eftersom inte enbart de erkända minoritetsspråken i Sverige finns med där, utan även andra modersmål som till exempel ryska och arameiska. Den romska dialekten arli ska också komma med under hösten 2005. Då borde också dalmålet ”platsa” på temasidan, eftersom talarna av dalmålet ser sitt idiom som ett eget språk.

Dalmål i skolan har presenterats i en artikel i Mora Hembygdslags tidskrift *Missmårn* 2005. Rubriken var *Dalmål i skåjjlan – kulturarv upå allvar! Projekt i Mora kommun*.

Övrigt

Här listar jag några andra aktiviteter, som initierats av eller pågått inom projektet.

- Privatpersoner har engagerats i översättningar och att göra listor på personer som kan komma till skolorna för att prata dalmål med eleverna, samtidigt som de arbetar med något, t ex bakning. Det förstnämnda har kommit igång i mycket liten skala; det senare hann inte få något konkret resultat i form av besök på skolor.
- Presentation av projektet på Kulturskolan Mirandas hemsida.
- Informationstexten *Dalmål – vår språkskatt* har formulerats till Mora kommuns hemsida under rubriken Kultur.
- Ett nätverk för dalmål i skolan har skapats via internet. Ett tiotal nyhetsbrev från projektet har skickats ut, men responsen har varit dålig. Möjligen är detta ett vanligt fenomen i fråga om nätverk på internet.
- Deltagande vid tre seminarier i Uppsala och Stockholm. Vid ett av dessa seminarier presenterades ett dataprogram, som är intressant för språkinläring, *Lingus*, men jag bedömde att utbytet av programmet inte motsvarade kostnaden för inköp, möjligen i ett längre perspektiv, det vill säga om fler kommuner tillsammans inleder ett gemensamt dalmålsprojekt.
- Förberedelser gjordes för en presentation av projektet på forskarkongressen NERA, Nordic Education Research Association, som ägde rum i Oslo under våren, men deltagandet fick ställas in ekonomiska orsaker. Från Högskolan Dalarna deltog andra magistrander och av deras berättelser framgår att värdefulla kontakter hade kunnat knytas vid forskarkongressen, vilket också var tanken med det planerade deltagandet.
- En del av tiden har gått åt till träffarna på magistrandseminariet samt med handledaren i pedagogik på Högskolan Dalarna.
- Några få korta besök på förskolor.

Dalmålsaktiviteter i skolan utanför projektets ram

Våmhus skola har sedan många år regelbunden undervisning om våmhusmål, *womusmål*, i form av Elevens val, som elever väljer frivilligt. På en del skolor används dalmål sporadiskt. Ett exempel är en film gjord av elever i skolår 6, där en del av konversationen sker på mål, därför att eleverna filmar aktiviteter utanför skolan. Detta är alltså inget jag initierat utan har

³⁶ Samtal med Lars Krantz

skett spontant. Vårhus skola har haft en temadag om wõmusmål (vårhusmål) med olika aktiviteter. Bland annat medverkade artisten Billy Opel, som också uppträtt på Bjäkenbackens skola. En sollaröklass har ordnat en underhållningskväll, där ett av inslagen var vitsar på sollarömål. Säkert finns många andra aktiviteter, som pågått utan min vetskap.

KAPITEL 3. DISKUSSION OCH FÖRSLAG

I detta kapitel diskuterar jag resultatet i förhållande till rapportens frågeställningar, samtidigt som det blir en sammanfattning av vad som gjorts under projektet. Jag kommer även att diskutera några mer övergripande frågor med utgångspunkt från de erfarenheter projektet gett.

Vilka didaktiska arbetsmetoder fungerade bäst?

Av de olika didaktiska ”experiment” som utförts vill jag med erfarenhet från den egna verksamheten under projektet och efter tips från andra pedagoger rekommendera följande.

För elever i skolår F till 2:

- Sånger och sånglekar
- Sagor och berättelser att lyssna till och läsa själv. Flanosagor
- Memory
- Charader
- Rita och skriva till bilderna
- Träna fraser och ramsor i talkör
- Teater prövade vi inte inom projektet, men jag har tidigare använt teater som metod i undervisning och tror att det är mycket användbart för att träna dalmål, till exempel genom att låta dem gestalta korta sketcher eller visor på mål.
- Pratläxor
- Skriva ”Boken om mig”

För elever i skolår 3 till 6:

- Arbete med sångtexter, till exempel sjunga, lyssna, diskutera och illustrera. De börjar i denna ålder bli mera blyga för att sjunga, men ett samarbete med en lokal artist ger uppmuntran.
- Bildundervisning på dalmål fungerar bra, eftersom läraren samtidigt med talet kan visa praktiskt vad som ska göras. Men det är viktigt att upprepa att eleverna ska fråga, när de inte förstår. Dessutom kan bildämnet samarbeta med svenskan, så som skedde i projektet, när eleverna skapade egna vackra eller roliga böcker att skriva i.
- Tecknad film med inspelat tal. Jag tror också att arbete med film kan vara en mycket gångbar väg.
- Memory
- Charader
- Rita och skriva till bilderna
- Talkör
- Teater tror jag fungerar bra (även om det knappt hann prövas i projektet)

Projektet prioriterade skolåren upp till sexan. Äldre elever kunde delta i Kulturskolan Mirandas ”verkstad” för att skriva låtar på mål tillsammans med en lokal artist samt en låtskrivartävling. Åtminstone för oss lärare gav båda dessa aktiviteter mersmak, trots att deltagandet denna första gång var lågt. Jag tror också att arbete med film kan vara en mycket gångbar väg.

Modersmålsundervisning bör komma till stånd

I projektet var tanken att hitta arbetsmetoder för att använda dalmål i den ordinarie undervisningen, alltså inte att ha lektioner i dalmål (modersmålsundervisning). Anledningarna till denna inriktning var:

- Med modersmålsundervisning fanns risken att stöta på patrull bland lärare och skolledning, eftersom eleverna i så fall skulle gå ifrån annan undervisning.
- Eleven och hans/hennes målsman skulle ställas inför det svåra valet att välja mellan dalmål och annan undervisning, som också kan kännas som viktig för eleven.
- Jag, som skulle arbeta med projektet, såg inte hur jag skulle kunna undervisa i andra dialekter än min egen. Tyvärr hör man emellanåt negativ kritik mot ”felaktigt uttal” och dylikt, när ett modernare eller förändrat språk används.
- Ett projekt inriktat på att hitta metoder skulle lämna efter sig ett material att arbeta vidare med samt lärare som bekantat sig med det.
- Chansen var liten att modersmålsundervisning i dalmål skulle bli verklighet efter projekttidens slut; därför var det angeläget att hitta andra modeller för att föra in dalmål i skolan

Då det gick trögt att få lärare att använda det material som arbetades fram, gjordes i slutfasen av projektet ett försök med modersmålsundervisning, tvärt emot de ursprungliga intentionerna. På den aktuella skolan, där det var min egen dialekt som skulle användas, anmälde 39 % av drygt etthundra elever. Detta kan jämföras med de ungefär femtio procent, som i Dalmålsstudien för drygt fem år sedan anmälde sitt intresse på denna skola. Att siffran är lägre kan bero antingen på att intresset har sjunkit eller att det är lättare att kryssa för en intresseanmälan än att verkligen göra slag i saken. Det sistnämnda har anförts som kritik mot Dalmålsstudien: ”Hur vet ni att folk verkligen *är* så intresserade? Det är så lätt att kryssa i att man är intresserad.” Som svar kan anföras att även om tio procent av de barn, som visade intresse för drygt fem år sedan, faller bort, så kvarstår kanske tusen barn i dalmålsområdet!

Min slutsats blir att modersmålsundervisning är det man bör satsa på så fort som möjligt. En av orsakerna till denna slutsats är att de enskilda lärarna oftast inte mår med att ta in dalmålet som en ingrediens i den ordinarie undervisningen; det blir ytterligare något att tänka på. Så här säger en lärare:

Det tycker jag är bättre, att det kommer någon utifrån, som du då till exempel, och har det här ämnet, och lägger upp det, och de får gå ifrån, för som sagt var, nej, jag känner att det är nog en omöjlig situation att jag skulle ha talat mål i min ordinarie undervisning.

Läraren tror att dalmål i den ordinarie undervisningen betyder att dalmål ska användas som undervisningsspråk. Denna lärare har egentligen haft god möjlighet att ta till sig den information, som producerats inom projektet, till exempel tips om hur man kan låta elever arbeta med dalmål helt självständigt. Exemplet belyser på ett bra sätt svårigheterna med att implementera dalmål i ordinarie undervisning.

Skolan beskrivs också ofta som svår att förändra, och jag håller med om detta. Inom skolan finns också en stor osäkerhet om vad man får och inte får göra, vilket avspeglar den hierarkiska struktur, som finns. Av denna anledning är den lokala skolplanens text, som faktiskt finns om dalmål i skolan, till intet förpliktigande, så länge skolledningen struntar i att ge ”order” om att punkten ska genomföras praktiskt i skolan.

Modersmålsundervisning kan enligt grundskoleförordningen förläggas både under och efter skoltid. I projektet lades undervisningen under skoltid. Så här skriver Veli Tuomela angående organisationen av modersmålsundervisningen i finska: "Den främsta av /implementeringsproblemen/ är den begränsade undervisningstid som står till förfogande för eleverna. Det är helt enkelt oerhört problematiskt att få till stånd en avsevärd utveckling av språket genom den begränsade tid i veckan som eleverna erbjuds undervisning. Detta ska sättas i relation till elevernas ringa kontakt med språket även utanför skolan och hemmet.³⁷ Oavsett om undervisningen läggs under eller efter skoltid, så "tävlar" modersmålsundervisningen med annat, som kan kännas viktigt för eleven – antingen annan undervisning eller fritidsaktiviteter. I projektet finns exempel på bådadera. Av denna anledning lade jag själv ganska stor vikt vid att eleverna skulle tycka modersmålsundervisningen var "rolig".

Vilka läromedel har framställts och vad behövs ytterligare?

Inom projektet har material framställts, som finns kvar till nytta för framtida verksamhet. Det mesta finns samlat i *Tipslista för Dalmål i skolan*, som går att nå via internet på Kulturskolan Mirandas hemsida.³⁸ Projektet har också producerat den troligen första läroboken i någon dalmålsdialekt, *Womusmål ati skaulan*. Dessa båda material samlar en stor mängd material för skolundervisning, men det mesta är på två av dalmålsdialekterna, sollerömål och våmhusmål. Som nämnts finns det bara inom Mora kommun drygt tjugo olika dialekter. Det behövs mer material framför allt på andra dialekter.

Men det som saknas allra mest och efterfrågas av lärare i grundskolan är litteratur på dalmål, framför allt för barn. Projektet påbörjade översättning av en del sagor, men arbetet blev ej färdigt. Min uppfattning är att mer litteratur på dalmål är en av de allra mest angelägna uppgifterna framöver.

Hur har projektet tagits emot?

De aktiviteter som genomförts, och som exemplifierats ovan, har genomgående fått ett positivt bemötande av eleverna. När jag själv lett verksamhet ute på skolorna, har jag för det allra mesta talat dalmål med eleverna, och jag har bara hört positiva reaktioner på detta. Men det framgår av enkäterna att enstaka elever inte vågat fråga, när de inte förstått vad jag sagt. Man måste alltså påminna många gånger om att eleverna ska fråga, när de inte förstår.

Lärare har en stor arbetsbörda. Många intar en positiv attityd till dalmålet, vilket tydligt kan utläsas även i Dalmålsstudiens enkätresultat, men de har inte tagit ställning för att dalmålet kan ersätta något annat av det som redan står på dagordningen i skolan. Därför ser de, om man ska generalisera, dalmålet som "ytterligare ett ämne man ska hinna med" och tycker att de inte orkar med det, oavsett om man säger att dalmålet inte ska läras ut utan användas i den ordinarie undervisningen utan att det ska ta mera tid. Detta är något som hade behövt diskuteras i olika forum både före projektets start och under detsamma i organiserade former, med skolledningens stöd. Det innebär att projektet hade behövt förankras i skolan före start. Återigen en jämförelse: Meänkielis projektledare har besökt all personal på

³⁷ Tuomela, s. 221

³⁸ <http://miranda.mora.se>

personalkonferenser och studiedagar och diskuterat arbetet med meänkieli, gått igenom färdigställt material och tillverkat texter tillsammans.³⁹

Skolledare på olika nivåer har visat en positiv attityd men har i mycket liten omfattning gett något mer praktiskt stöd.

Från allmänheten samt politiker har knappt några kommentarer inkommit (men de som kommit har varit positiva). Men projektet har mottagits väl från mediahåll. Det har skrivits om det i lokala och regionala tidningar. Det har omtalats i både regional radio och riksradien. Det har visats i både regional och rikstäckande TV.

Jag har saknat ett större stöd från de språkforskare, som har med dalmål att göra. En grupp språkforskare har, samtidigt som Dalmål i skolan pågått, arbetat mycket aktivt för att skapa en ortografi för en av dialekterna, älvdalskan. Vissa av dem har också vidtagit åtgärder för att älvdalskan ska klassas som erkänt minoritetsspråk, vilket på sätt och vis går emot Dalmålsakademins hittillsvarande ståndpunkt, nämligen att hela dalmålet ska erkännas inom ramen för minoritetsspråkskonventionen, inte bara en av dess dialekter.⁴⁰

Hur har projektet bidragit till att bevara dalmålet och höja dess status?

Projektet har bidragit till att bevara dalmålet genom att skapa läromaterial och genom att fler elever än tidigare fick arbeta med dalmål men kanske mest genom att en större positiv uppmärksamhet riktats mot dalmålet, som därmed får högre status. Projektet har syns och hörts i media både på lokal nivå och riksnivå. Jag menar att statushöjningen är väl så viktig som det arbete som utförts i skolan, eftersom en statushöjning för med sig ett större intresse även för elever att hålla språket vid liv. Varje steg, som tas för att uppmärksamma dalmålet är ett viktigt steg i arbetet för att bevara språket levande. Projektet Dalmål i skolan är ett steg. Men det borde ha hållit på längre för att komma någon vart. Det lyfte aldrig riktigt från startsträckan.

I Mora kommun har arbetet för dalmålets olika dialekter – omkring tjugo bara i Mora kommun – mest skett på gräsrotsnivå, vilket resulterat i ordlistor, texter till kyrkans ritualer, revyer med mera. En del lärare tar in dalmålet i sin undervisning, med eller utan skolledningens vetskap och stöd. Men läget för dalmålet är akut. Nästan inga barn talar dalmål, och föräldrar måste bli mer medvetna om att det är på dem det beror mest om språket ska överföras till nästa generation. Dalmålsstudien visade att ungefär hälften av föräldrarna kan tala dalmål. Vi vet inte helt orsakerna till att det inte överförs till barnen, och avsikten är inte att här försöka ge en förklaring. Det viktigaste just nu är enligt Gunnar Nyström att höja dalmålets status för att på så sätt höja medvetenheten. Det arbetet måste ske på flera plan än på gräsrotsnivån. I skolan, i media, i politiska församlingar på olika nivåer och inom högskolevärlden. Vi som arbetar med dalmålets överlevnad har svårt att ”nä fram”; nästan alla säger sig ha en positiv attityd till dalmål, även myndighetspersoner, skolfolk, företagare etc,

³⁹ <http://modersmal.skolutveckling.se/meankieli/>

⁴⁰ Källor vad gäller forskarnas engagemang: Sapir 2005; Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, hemsidan om älvdalska, <http://www.nordiska.uu.se/varasprak/alvdalska.htm>; ”En bugning för språket”, artikel i Borlänge Tidning 23 mars 2005; ”Älvdalska blir minoritetsspråk?”, artikel i Mora Tidning 21 september 2005; ”Regering och riksdag uppvaktas om älvdalska”, artikel i Mora Tidning 2 november 2005. Alla tidningsartiklarna är skrivna av Björn Rehnström. Källa ang. Dalmålsakademins ståndpunkt: Yttrande till Kulturdepartementet avseende slutbetänkandet Mål i mun. 29 september 2002. Se även ovan, s. 9-10

men den positiva attityden yttrar sig ännu inte i verklig handling. Det som står i Mora kommuns skolplan, att ”Varje barn/elev skall inom ramen för ett vidgat språkbegrepp medges möjlighet till ökad kännedom om och förståelse av dalmålet” innebär inte mycket i verkligheten. Så här skriver Ellen Bijvoet i sin doktorsavhandling om bland annat språkattityder hos sverigefinnar: ”För att kunna få en positiv tvåspråkig identitet är det nödvändigt att en individ har en positiv språklig jag-identitet och en positiv självuppfattning i fråga om båda språken, vilket bl.a. förutsätter att han/hon uppskattar de båda språken och de därtill hörande kulturerna. För att detta ska kunna uppnås krävs det i sin tur att även omgivningen har en positiv inställning, dvs. positiva attityder till de aktuella språken.”⁴¹

Många barn talar dalmål tills de börjar i förskolan eller skolan, då de övergår till svenska, eftersom de hör att det språket är mest gångbart. Jag har ända sedan jag började studera problematiken kring dalmål hävdad att problemet ligger i att språkvalet sker omedvetet, framför allt hos små barn, och att man väljer det språk som man mer eller mindre intuitivt tror fungerar bäst i varje given situation.⁴² I och med att fler och fler i omgivningen talar svenska bör valet då falla på rikssvenskan. Det är alltså språkets viktigaste funktion, nämligen kommunikation, som är ”stöttestenen”. För att komma över denna stöttesten bör arbete ske på två nivåer:

1. Öka medvetenheten. Arbete för att höja dalmålets status höjs, så att de som är tillräckligt vuxna för att verkligen ha möjlighet att aktivt välja språk gör det medvetna valet att tala dalmål så mycket som möjligt
2. Göra så att språket kommer till användning på flera platser, för att även de ”omedvetna” ska använda det mer. Myndigheter ser då till att språket används mer officiellt, så att barn och ungdomar möter det i andra sammanhang än hemma hos släkten – i flera domäner, brukar språkforskarna säga.

David Crystal menar att medvetenheten om språks betydelse bör stärkas överlag, och när det gäller hotade språk föreslår han att man försöker använda media så mycket det går och göra PR-kampanjer. Efter tvåhundra års ”monokulturisering” av språken är det ett styvt jobb att vrida utvecklingen åt ett annat håll.⁴³ Han skriver att det är nödvändigt att skapa uppmärksamhet genom att använda ”öronfångande” metaforer, till exempel genom att tala om språken som nationalskatter, naturresurser, orsak till högtidlighållande och fester med mera.⁴⁴ Han nämner den stora betydelse som en popgrupps banderoll hade för walesiskans uppsving. Popgruppens medlemmar talade själva inte walesiska men ville göra något för språket. Banderollen gjorde att unga blev intresserade av språket.⁴⁵ Det är i det sammanhanget glädjande att vi i Mora kommit på att använda just en sådan positivt laddad metafor som Crystal förespråkar i seminarierubriken ”Vilken språkskatt vi har i Mora kommun”. Dessa två halvdagsseminarier om Mora kommuns ”språkskatt” som genomförts under 2004 och 2005 har samlat drygt 100 personer varje gång. Projektet Dalmål i skolan fanns i år med som medarrangör och punkt på programmet. Jag tror att seminarierna har gjort stor nytta ifråga om att lyfta dalmålets status. Seminarierna har nått människor, som genom att träffa andra fått inspiration att göra något.

⁴¹ Bijvoet 1998, s. 38

⁴² Måsan 1998. Jag går härmed emot en del språkforskare, till exempel John Helgander, som talar mer om ett medvetet språkval och menar att ett språkbyte sker medvetet, för att det valda språket ger vissa fördelar, till exempel en känsla av modernitet eller ekonomisk framgång. Helgander 1996.

⁴³ Crystal, s. 96

⁴⁴ Ibidem, s. 98

⁴⁵ Ibidem, s. 113f

Projektet hade nått längre med bättre förankring

Projektet fick helt fria händer att lägga upp arbetet, främst på grund av att projektet överhuvudtaget inte var förankrat i någon organisation. Projektledaren skulle vara kontaktlänk, insamlare och utspridare av information, hjälprea och inspiratör.” Men lärarna ute på skolorna hann inte bli ”inkörda” på att använda informationen själva. Projektet hade behövt vara bättre förankrat bland politiker, skolledning, lärare och även i Kulturskolan Miranda för att fungera riktigt bra. Projektledaren hade då haft stöd för verksamheten. Det är inte lätt att vara en engagerad inspiratör i motvind.

Bäst hade det varit med en referensgrupp bestående av lärare och förskolepedagoger. Det nätverk, som skapades med e-post som kommunikationslänk, skulle fungera som sådan referensgrupp, men kommunikationen gick bara åt ena hållet, från projektledaren. Minoritetsspråket meänkieli, som jämförelse, har haft en väl fungerande referensgrupp, som diskuterat metodutveckling. Eftersom meänkieli har utsetts till officiellt minoritetsspråk, har det naturligtvis på alla sätt fått ett större stöd, vilket framgår av språkets hemsida på internet.⁴⁶ Ändå tog det ett och ett halvt år även för ”Projektiä Projekt meänkieli på förskola, skola och fritidshem” innan en sådan referensgrupp kom igång. Det tar lång tid att få in ett kontroversiellt ämne i skolan.

Diskussion om språket och regionens självkänsla

Crystal skriver att folk i allmänhet faktiskt är väldigt omedvetna om språkets natur.⁴⁷ ”Living ’inside’ a language, it is not possible to see its distinctiveness. So much is unnoticed and taken for granted. - - - People need help to think it all out, especially if they do not belong to an intellectual tradition ---.”⁴⁸ Detta leder till att man inte ser symtomen på en kommande språkdöd, förrän det är för sent. Han menar att lokala språk är värdefulla för samhällets sammanhållning och vitalitet, för turismen, och de skapar stolthet för den egna kulturen och ger ett samhälle (och deras arbetskraft) självförtroende.⁴⁹

Det kan synas besynnerligt att det är kulturnämnden och inte barn- och utbildningsnämnden, som är huvudman för projektet Dalmål i skolan. Förklaringen menar jag ligger i att den svenska skolan alltsedan folkskolans begynnelse 1842 har arbetat på en nationell nivå. Det innebär att skolan arbetar med den nationella identiteten och därmed motverkar den regionala och lokala identiteten. Detta, som går i linje med Crystals ståndpunkter, har jag behandlat i en artikel i boken *Vår språkliga spännvidd*⁵⁰. Resonemanget i artikeln går ut på att skolan måste bli mer medveten om sin roll i skapandet av identitet och att den bör tänka mer lokalt och regionalt. Jag är ganska säker på att skolfolk och kulturfolk tänker olika i det avseendet. Läroplanen talar om det egna och gemensamma kulturarvet, och jag anser att den svenska skolan inte tillräckligt uppmärksammar detta på lokal och regional nivå. Även tvåspråkighetsforskaren Kenneth Hyltenstam skriver ”Under de senaste drygt hundra åren har alltså det nationella synsättet lett till ett förnekande av eller bortseende från den språkliga och kulturella mångfald som karakteriserat landet⁵¹. Anmärkningsvärt är att elever på olika sätt uttrycker att sollarömmål är viktigt för dem, trots att de inte kan tala språket. Jag

⁴⁶ <http://modersmal.skolutveckling.se/meankieli/>

⁴⁷ Crystal s. 107

⁴⁸ Ibidem s. 109

⁴⁹ Ibidem, s. 31

⁵⁰ Måsan 2003

⁵¹ Hyltenstam 1999, s 12

frågade för sju år sedan ett par elever om de tyckte att man ska kunna tala sallerömål, om man bor på Sollerön. Den ena eleven, som inte kunde sallerömål, svarade: "Det är ju liksom självklart. Eftersom det heter Sollerön, så tycker jag man ska prata sallerömål." Den andra eleven, som kunde tala mål, uttryckte sig så här: "Jag tycker det är så många gamla lador och en massa ladugårdar och... kossor och... allt som tillhör... tycker det passar till något mål."⁵² Klarare kan det knappast uttryckas, att språket är en viktig del av kulturarvet. Språk är alltså inte bara ett kommunikationsmedel, även om det är den viktigaste funktionen. Även den stora andel salleröelever, som valde att vara med i modersmålsundervisningen, visar vilket intresse som finns. Mycket få av dem behärskar sallerömålet, om ens någon.

Jag vill här föra in ett resonemang från den franske tänkaren Bourdieu om kulturellt kapital. Med detta begrepp menas kulturella kunskaper, som tillerkänns ett visst värde. I Bourdieus hemland Frankrike är det till exempel "kultiverat språkbruk och förtrogenhet med den s.k. finkulturen, förmågor som i Frankrike förvärvas främst i elitskolor".⁵³ Även hos oss finns det "finare och sämre kultur", och detta har ett finger med i spelet kring attityderna till dalmål. Det är nog så att myndighetspersoner, skolfolk, företagare och vanligt folk fortfarande inte riktigt kan känna att dalmål är fint och *comme-il-faut*, eftersom det tidigare var associerat med bönder – inte lika fina som herrfolk? Det är lättare att stödja det man vet är "accepterad kultur", det vill säga det som tillerkänns ett högre värde i samhället. I dalmålsregionen behöver det kulturella kapital, som tillerkänns värde inte vara direkt finkultur, men det är (ännu) inte vårt "gamla" språk. Även om både barn och äldre uttrycker en stolthet över det lokala språket, så finns blandat med denna känsla en osäkerhet om huruvida det är värt något. Denna osäkerhet bör ha sin förklaring i att samhället behandlar språket som att det inte finns! Denna osäkerhet och "icke-existens" visar sig även i skolan. Minoritetsspråk behöver en allmänt positiv attityd för att överleva. Idag finns egentligen denna positiva attityd, men den avspeglar sig ännu inte i något stöd från samhällets sida.

Det är kort sagt dags för dalmålstalarna att "rycka upp sig" och uppvärdera sitt språk, att bli mer medvetna om det, känna stolthet över det och att använda det inom nya områden, där det kan bli till nytta både för individerna och regionen. Om beslutsfattare ger dalmålet stöd, innebär det att skolan tors uppmärksamma språket mer än tidigare. Myndigheter bör se på dalmålet som en resurs för region och människor på det sätt som Crystal förespråkar.⁵⁴ Enligt min åsikt bör staten ge dalmålet stöd genom lämpliga åtgärder inom ramen för Minoritetsspråkskonventionen.⁵⁵ Språk kan få olika sorters stöd enligt konventionen, och Dalmålsakademins diskussion kring detta är i inledningsstadiet. En av åtgärderna bör enligt min mening vara modersmålsundervisning. "Ett språkerkännande gör stor skillnad", sas det nyligen i ett radioprogram, "och det ger alltså talarna högre status och bättre rättigheter till sitt språk", sade programledaren.⁵⁶ Leena Huss, docent och professor i multietnisk forskning, tidigare ledamot av Europarådets expertkommitté, som kontrollerar hur länderna efterlever minoritetsspråkskonventionen, fortsatte: "Det blir ofta ett starkare stöd då, också låt oss säga för kultursträvanden. Det blir kanske mer pengar för att trycka böcker, för att ordna skolundervisning och så vidare, och det kan i sin tur betyda att de människor, som talar det här språket får en bättre självkänsla." Vidare sade programledaren: "I lågtyskan har både litteratur och teater återuppstått. Och det smittar av sig. Får en före detta dialekt språkstatus,

⁵² Måsan 1998.

⁵³ Broady 1998, s. 3

⁵⁴ Crystal, till exempel s. 31

⁵⁵ *Steg mot en minoritetspolitik*. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Betänkande av minoritetsspråkskommittén, 1997.

⁵⁶ Vetenskapsradion Språket 20 september 2005

så inspireras andra. Så nu har flera gamla kulturer blivit populära på nytt. Leena Huss talar om minoriteternas emancipation.”. Leena Huss: ”Det är en trend som finns just nu. Det finns flera språk som har ansetts vara utdöda, och nu finns det då gräsrotsrörelser, som stöder dem, och människor försöker lära sig de här språken på nytt. Till exempel corniska och manx i Storbritannien är sådana språk, som ansågs vara utdöda och som nu talas igen, av, inte så många kanske, men ändå, grupper av talare.”⁵⁷

Förslag inför framtiden

Dalmålsstudien visade att det finns en mycket stark vilja att behålla dalmålet levande. Till exempel vill i genomsnitt 84% av föräldrarna att barnen ska lära sig dalmål.⁵⁸ Det är en opinion, som beslutsfattare överlag borde ta hänsyn till. Jag föreslår att dalmålskommunerna genast tar itu med diskussionerna om hur dalmålet ska stödjas för att kunna överleva som språk, gärna inom forumen Region Dalarna respektive Region Siljan. Viktiga kontakter vid denna diskussion bör vara Myndigheten för skolutveckling, Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala, som enligt den nya regeringspropositionen *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik* får ett nationellt uppdrag att stödja dialekterna bland annat inom skolan, samt Högskolan Dalarna, som sagt sig kunna stödja ett eventuellt kommande dalmålsprojekt.⁵⁹ Högskolan kan till exempel erbjuda skraddarsydda kurser eller magistrandutbildning.

Skolan är naturligtvis ett viktigt forum för att höja dalmålets status. Åtgärder inom skolan höjer intresset även på andra håll; till exempel bör föräldrarna bli mer medvetna om sin roll i språkvalet. Mitt förslag är att modersmålsundervisning kommer till stånd så fort som möjligt, av de skäl som tidigare angetts. Många av de befintliga lärarna i regionens skolor behärskar någon av dalmålets dialekter. Fortfarande är dalmålet modersmål för många av regionens invånare, det vill säga det först inlärdas språket. Dalmålet borde räknas som ett modersmål även av myndigheterna.

Det är viktigt att en skolsatsning sker i större skala. Redan nu finns enskilda lärare, som arbetar med dalmål i skolan. Men åtgärderna måste för att bli verkningsfulla vara en del i en samlad språkpolitik på regional bas, där aktiviteterna märks och blir en del av regionens stolthet och särart.⁶⁰

I regeringspropositionen *Bästa språket* betonas vikten av dialekternas överlevnad: ”Ytterligare insatser bör göras för att främja dialekter. Ett sådant arbete bör kunna ske i samarbete med skolor, bibliotek och museer. --- En positiv inställning är avgörande för dialekternas fortlevnad. --- Undervisningen i skolan och attitydförändrande insatser riktade mot allmänheten, i synnerhet unga föräldrar, är därför viktiga.”⁶¹ Dalarna och Norrland nämns speciellt. En regional språkpolitik bör alltså kopplas ihop med den nya statliga språkorganisation, som är under uppbyggnad.

I *Bästa språket* finns en formulering, som handlar om de erkända minoritetsspråken, men som i högsta grad känns tillämplig på dalmålet: ”Det handlar då inte enbart om att vårda och utveckla språket utan ibland också om att en generation som berövats sina språkliga rötter,

⁵⁷ Radioprogrammet Vetenskapsradion Språket 20 september 2005

⁵⁸ enligt de siffror som redovisas i bilaga 1

⁵⁹ *Bästa språket*: se litteraturförteckningen. Ang. högskolan: Samtal med Lars Krantz

⁶⁰ Stolthet är ett begrepp, som etnologer ofta uppmärksammar ifråga om människors identiteter.

⁶¹ s. 55

återerövrar språket.”⁶² Som tidigare angetts är det mycket få av barnen idag, som talar dalmål, trots att hälften av deras föräldrar gör det. Forskning borde ske om föräldrars tankar kring vilket språk man väljer att tala med barnen samt om dalmålets status och överlevnad. Material att börja med finns bland annat i Dalmålsstudien.⁶³ Viktigt för dalmålets ställning i skolan är att skolan och forskningen knyts närmare varandra och att skolans roll i det regionala och lokala samhället tas upp till diskussion både inom och utanför skolan.

Läget för dalmålet är akut, även om det ser olika ut för de olika dialekterna. Studien visade också att malungsmålet har den starkaste ställningen inom dalmålsområdet, om man räknar hur stor del av befolkningen, som talar dialekten. Den mest omtalade dialekten är dock älvdalskan, som fått starkt stöd via många språkforskares intresse. Dalmålsakademin, paraplyorganisationen för språkföreningarna inom dalmålsområdet, arbetar för att dalmålet ska få någon sorts stöd enligt Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. En regional språkpolitik bör ta ställning i denna fråga.

⁶² *Bästa språket* s. 20

⁶³ I det empiriska materialet till *Dalmålsstudien – en attitydundersökning* finns till exempel kommentarer från föräldrar.

REFERENSER

Litteraturförteckning

Andersson, Margit & Danielsson, Suzanne: *Färdär från Soldn. Spår från Sollerön. En ordbok på soldmål*. Sollerö hembygdsförening 1999

Bijvoet, Ellen: *Sverigefinnar tycker och talar. Om språkattityder och stilistisk känslighet hos två generationer sverigefinnar*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 1998.

Broady, Donald: *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*. Skeptronhäften / Skeptron Occasional Papers Nr 15. ILU, Uppsala Universitet 1998

Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik. Regeringens proposition 2005/06:2

Dalmålsakademin: Yttrande (remissvar) avseende slutbetänkandet Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket (SOU 2002:27). Finns tillgängligt hos Dalmålsakademin, ordförande Nall Lars Andersson, Närsjövägen 6, 780 53 Nås, eller hos rapportförfattaren

Ericsson, Eie: *Undervisa i språk. Språkdiraktik och språkmetodik*. Studentlitteratur. Lund 1989

Helgander, John: Dalmålen i upplösning – bakgrund och förklaringsmodeller. Ingår i Kotsinas & Helgander (red.): *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, MINS 40, Stockholm 1994.

Helgander, John: *Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet*. Högskolan Dalarna Rapport 1996:3, Falun 1996

Bernice Holknekt: Hur står det till med dalmålen? Rapport från en studie. Ingår i *Vår språkliga spännvidd*. Stiftelsen Bonäs Bygdegård 2004

Hultgren, Sven O: *Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna*. Doktorsavhandling vid Uppsala universitet. Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1983.

Hyltenstam, Kenneth & Stroud, Christopher: *Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige*. Underlagsrapport utgiven av samerättsutredningen. Statens offentliga utredningar SOU 1990:84, justitiedepartementet, Stockholm 1990

Hyltenstam, Kenneth (red.): *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsperspektiv*. Studentlitteratur, Lund 1999

Laurila, Sinikka: *Förhållningssätt till och användning av förstaspråket hos första- och andra generationens sverigefinnar*. C-uppsats vid Högskolan Dalarna

Levander, Lars & Björklund, Stig: *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Häfte 1*. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Almqvist & Wiksell 1961

Lorentz, Hans: *Aktionsforskning: om likheter och olikheter i användning och benämning inom pedagogisk forskning*. Pedagogiska uppsatser, Pedagogiska institutionen, Lunds universitet 2004.

Lpo94, Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. Skolverket 1994.

Missmårn 2005. Mora Hembygdslags årsskrift. Morabornas berättelser på moramål och svenska. Mora Hembygdslag, Vattnäs 6830, 792 97 Mora, e-post: morahembygdslag@telia.com

Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Betänkande av kommittén för svenska språket. Statens offentliga utredningar, SOU 2002:27. Fritzes kundtjänst, Stockholm 2002.

Måsan, Sylvia: "För att skilja oss från Mora-folk". *Om sollerömålet som kommunikationsmedel och kultur- och identitetsbärare*. Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet 1998. (Denna C-uppsats finns i förkortad form i *Åter till Sollerön*, se nedan.)

Måsan, Sylvia: Det finns ju bara ett sollerömål i hela Sverige. Ingår i (red. Hammarlund, Larsson & Rosengren:) *Åter till Sollerön. Om kulturarv, folk och landsbygd*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2002.

Måsan, Sylvia: Språk, skola, identitet. Ingår i Stiftelsen Bonäs Bygdegård: *Vår språkliga spännvidd*. 2003

Nilsson, Sven-Erik: *Med målet i sikte*. Mora kommuns hemsida www.mora.se. Sök på artikelns rubrik.

Rehnström, Björn: *En bugning för språket*, artikel i Borlänge Tidning 23 mars 2005

Rehnström, Björn: *Älvdalska blir minoritetsspråk?*, artikel i Mora Tidning 21 september 2005

Rehnström, Björn: *Regering och riksdag uppvaktas om älvdalska*, artikel i Mora Tidning 2 november 2005

Rosenkvist, Mia Maria: Den egna erfarenheten som grund i lärarutbildningen. Tankar utifrån ett handlingsteoretiskt perspektiv. Ingår i *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 2004, nr 1.

Sapir, Yair: *Elfdalian in Brief*. Opublicerat informationsmaterial till Expertgruppen för

Steg mot en minoritetspolitik. Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk. Betänkande av minoritetsspråkskommittén, underställd Jordbruksdepartementet, SOU 1997:192. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

Tuomela, Veli: *Tvåspråkig utveckling i skolåldern. En jämförelse av sverigefinska elever i tre undervisningsmodeller*. Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet 2001.

Womus'n nr 33 – juni -05. Utgiven av Våmhus pensionärsförening.

Radioprogram

Godmorgon, världen. Inslag om dalmålet, söndag 24 april 2005 i Sveriges Radio, P1. Även en repris samma dag.

Vetenskapsradion Språket 3 maj 2005. Älvdalskans uråldriga drag. Medverkande bland andra Gunnar Nyström.

Vetenskapsradion Språket 20 september 2005 om bland annat minoritetsspråk och minoritetsspråkskonventionen. Medverkande bland andra Leena Huss.

Hemsidor på internet

Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, hemsidan om älvdalska, <http://www.nordiska.uu.se/varasprak/alvdalska.htm>

Kulturskolan Miranda: <http://miranda.mora.se>

Meänkieli: <http://modersmal.skolutveckling.se/meankieli/>

Mora kommun: <http://www.mora.se>. Klicka på Kultur, sedan på Dalmål eller Kulturskolan Miranda, Verksamheter, Dalmål i skolan

Björn Rehnström, <http://go.to/byonn>

Skolverket: <http://www.skolverket.se>

Ulum Dalska: <http://www.ehf.w.se/ulumdalska/>

Samtal

Bernice Holknekt, Vattnäs, Mora, före detta rektor och lärarutbildare, tidigare ledamot i Dalmålsakademin

Lars Krantz, ansvarig för svenskämnet vid Högskolan Dalarna.

Gunnar Nyström, tidigare ordbokschef vid SOFI, Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala

BILAGOR

BILAGA 1: Ur Dalmålsstudien

Så här ser målsmännens svar ut (i procent):

Kommun → Svar ↓	Mora	Orsa	Älv- dalen	Rätt- vik	Lek- sand	Bjurs- ås	Malung
Bevarande av dalmål är...							
Viktigt	84,2	75,1	92,7	80,6	74	74,8	88,9
Mindre viktigt	12,7	22,3	6,2	16,0	22	21,0	10,5
Oviktigt	2,8	2,3	1,0	3,4	3	2,1	0,6
Ej svar/Ogiltigt sv	0,3	0,3	0	0	1	2,1	0
Önskar du att ditt barn deltar i eventuell dalmålsundervisning?							
Ja	77,6	73,8	93,9	84,6	77	81,1	87,5
Nej	13,0	12,6	3,9	14,3	20	11,2	12,5
Ej svar/Ogiltigt sv	9,4	13,6	2,2	1,1	4	7,7	0
Talar någon i familjen dalmål?							
Ja	55,3	22,6	65,4	40,9	33	31,5	78,8
Något	11,8	16,1	15,2	26,2	30	44,8	8,0
Nej	31,8	53,6	17,3	32,9	37	21,6	13,2
Ej svar/Ogiltigt sv	1,1	7,7	2,1	0	0	2,1	0
Förstår någon i familjen dalmål?							
Ja	80,3	55,3	88,1	76,2	65	58,7	93,7
Något	14,2	26,1	6,5	18,8	26	34,3	36,0
Nej	5,2	11,4	1,3	5,0	9	4,2	2,7
Ej svar/Ogiltigt sv	0,3	7,2	4,1	0	1	2,8	0
Träffar barnet för övrigt någon dalmålstalande?							
Ja	81,6	54,1	93,4	79,7	70	72,0	95,9
Nej	16,1	38,0	3,5	20,3	30	24,5	4,9
Ej svar/Ogiltigt sv	0,3	7,2	4,1	0	0	2,8	0

Så här ser barnens svar ut (i procent):

Kommun → Svar ↓	Mora	Orsa	Älv- dalen	Rätt- vik	Lek- sand	Bjurs- ås	Malung
Talar du dalmål?							
Ja	4,5	2,4	13,6	1,8	3	6,6	19,3
Något	26,5	23,9	46,6	25,5	29	43	47,2
Nej	68,8	73,6	40,0	72,7	67	49,6	33,5
Ej svar/Ogiltigt sv	0,2	0	0	0	0,5	0,8	0
Förstår du dalmål?							
Ja	33,8	13,4	50,2	26,0	32	29,6	74,2
Något	41,1	45,6	8,6	50,7	45	56,6	12,9

Nej	25,0	40,7	40,0	23,2	23	12,5	12,9
Ej svar/Ogiltigt sv	0,1	0,3	1,2	0,1	0,5	1,3	0
Vill du lära dig dalmål?							
Ja	57,5	56,6	62,5	52,5	53	42,9	70,9
Nej	38,9	42,5	31,7	46,5	45	54,2	29,1
Ej svar/Ogiltigt sv	3,6	0,9	5,8	0,7	2	2,9	0

Så här ser skolpersonalens svar ut (i procent):⁶⁴

Kommun → Svar ↓	Mora	Orsa	Älv- dalen	Rätt- vik	Lek- sand	Bjurs- ås	Malung
Bevarande av dalmål är...							
Viktigt	87,5	77,4	88	82,9	82	84	97,1
Mindre viktigt	9,4	9,5	12	16,5	12	10	2,1
Oviktigt	1,7	0	0	0,6	1	4	0,8
Ej svar/Ogiltigt sv	1,4	13,1	0	0	5	2	0
Talar du dalmål?							
Ja	28,9	13,1	47	24,7	34	26	62,2
Något	19,5	18,3	26	26,6	25	44	17,8
Nej	50,5	51,8	27	48,1	41	30	20,0
Ej svar/Ogiltigt sv	1,1	16,8	0	0,6	0	0	0
Förstår du dalmål?							
Ja	67,9	33,6	73	58,2	70	48	85,0
Något	23,0	30,7	13	32,3	18	48	12,1
Nej	8,4	18,9	0	8,9	7	2	2,9
Ej svar/Ogiltigt sv	0,7	16,8	14	0,6	4	2	0
Görs något idag för dalmåls bevarande?							
Ja	26,5	28,5	45,7	24,7	6	8	30,0
Nej	61,7	43,8	25,0	62,0	83	66	70
Ej svar/Ogiltigt sv	11,8	27,7	29,3	13,3	7	26	0

Även Vansbro kommun fanns med i undersökningen. Siffrorna för Vansbro blev klara senare än de andra, och jag har dem inte till hands.

⁶⁴ All skolpersonal fick enkäten, således inte bara lärarna.

BILAGA 2:
Dalmålets utbredning
 Källa: Levander &
 Björklund: Ordbok över
 folkmålen i övre Dalarna.
 Häfte 1. Kartan är ritad av
 Gun och Stig Björklund

BILAGA 3: Tidigare forskning

Tidigare forskning om dalmål och andra icke erkända minoritetsspråk i skolan

Ont om forskning

Forskning kring invandrar språken i skolan har funnits en längre tid. Detsamma gäller ren sociolingvistik, det vill säga hur språk används i samhället och mellan människor. Sedan riksdagsbeslutet kom om att ratificera Minoritetsspråkskonventionen har även de officiellt erkända minoritetsspråken fått vissa forskningsresurser. Inför riksdagsbeslutet beställdes utredningar, där den mest omfattande är *Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige*. Vad gäller relationen mellan skolan och icke erkända minoritetsspråk eller dialekter är det sämre beställt. Av böcker, avhandlingar och akademiska uppsatser på lägst C-nivå känner jag endast till dem som redovisas nedan. Däremot finns väldigt många examensarbeten, specialarbeten och högskoleuppsatser på A- och B-nivå om dalmål, kanske uppåt ett hundratal, av vilka många är skrivna av blivande lärare. Detta visar vilket stort intresse det finns för dalmålet. Frågan är varför det ändå inte händer mer inom skolan.⁶⁵

Skola i dialektal förändring

Språkforskaren Sven O Hultgren visar i sin doktorsavhandling 1983 *Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna* att dalmålet skulle kunna vara en tillgång i skolan och tillbakavisar helt påståendena om att elever, som talar dalmål i hemmet, skulle ha svårare att tillägna sig det svenska språket i skolan.⁶⁶

Etnologiuppsats om sallerömål

Uppsatsen *”För att skilja oss från Mora-folk”*. Om sallerömålet som kommunikationsmedel och kultur- och identitetsbärare är, som titeln visar, tvådelad.⁶⁷ Den ena delen handlar om språkets viktigaste funktion, nämligen kommunikation mellan människor. Där undersöktes vilket språk folk valde i olika situationer. När måltalande träffar någon och ska välja vilket språk man ska kommunicera på, så går man efter vad man känner till om den andras språkkunskaper: Vet man att personen i fråga kan sallerömål eller något annat dalmål, så pratar man mål, annars inte, och detta språkval gör man oftast helt omedvetet. För många av uppsatsens läsare låter detta kanske självklart, men det är tydligen inte det. Vissa språkforskare tycks mena att man väljer språk mycket mer medvetet. Ett ofta använt begrepp inom språkforskningen är *domän*, och man brukar visa att minoritetsspråket används i domänen ’hem och familj’. I uppsatsen hävdas att detta är missvisande för sallerömålet, eftersom det används i alla domäner. De som behärskar sallerömål talar det oftast

⁶⁵ Det finns ingen förteckning över alla dessa studentuppsatser. Detta är uppgifter som framkommit på Dalmålsakademins styrelsesammanträden. Den som är intresserad av vilka uppsatser, som finns, kan kontakta Dalmålsakademien.

⁶⁶ Sven O Hultgren: *Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna*. Doktorsavhandling vid Uppsala universitet. Stockholm, Almqvist & Wiksell International 1983

⁶⁷ Sylvia Måsan: *”För att skilja oss från Mora-folk”*. Om sallerömålet som kommunikationsmedel och kultur- och identitetsbärare. Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet, 1998. Uppsatsen finns i förkortad form i boken *Åter till Sollerön. Om kulturarv, folk och landsbygd*.

sinsemellan, även i språkblandade sällskap och oavsett samtalsämne eller plats för samtalet, om inte rikssvenskan är nödvändig för att andra närvarande ska förstå. Att det inte är domänen eller samtalsämnet som styr vilket språk vi väljer utan vad vi vet om samtalspartners språkkunskaper kan ha betydelse, när man funderar över hur man ska göra för att rädda språket. Av resultatet att döma borde något av det mest effektiva vara att utforma en snygg brosch med texten *Språk soldmål, Ig dalskär, bara Dalska!* eller något liknande.

Det intressantaste när det gäller sollerömmålet som kultur- och identitetsbärare var att det fanns barn och ungdomar, som inte behärskade språket, men som ändå tyckte det var önskvärt eller till och med självklart att man skulle kunna tala det! Detta bör ses som ett starkt bevis för språkets viktiga roll i den lokala identiteten. Uppsatsen konstaterar också att språket spelar roll för identiteten på olika sätt för olika människor. För dem som är vana och trygga i sitt användande av språket är språket – det säger sig självt – en vana, och det är på så sätt en självklar del i identiteten. För dem som upplever att språket är hotat, kanske på så sätt att de inte behärskar det eller genom ett allmänt språkligt eller kulturellt intresse, får språket även ett annat värde, som symbol för kultur och identitet. Det är ofta så att man inte är medveten om sin kultur förrän man ser den hotad. ”Man ser inte kon, förrän båset är tomt”, brukar det ju heta. En del av de sistnämnda människorna blir eldsjälarna för språkets bevarande. Om man vill göra insatser för att språket ska överleva måste båda dessa sidor beaktas. Eldsjälarna behövs, och de arbetar redan på det ”medvetna planet”. Men det mer vanemässiga språkandet måste också tillgodoses genom att språket får ett större utrymme i det offentliga rummet.

Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet

I denna avhandling av John Helgander ser vi exempel på åsikten att språkval sker efter mer medvetna principer från språkanvändarens sida. Helgander menar dels att mobilitet, d v s att människor flyttar, spelar roll för språkets utdöende, men även att språkanvändaren styrs av huruvida han/hon vill vara kvar i det gamla eller vara modern, och i detta moderna ingår att övergå helt till majoritetsspråket.⁶⁸ Han skriver i en annan artikel ”I Övre Dalarna ser vi sedan hur dess människor efter upplösningen av de inåtriktade, konserverade banden med den sociala kontroll dessa utövade är både snabba och angelägna att anamma nyheterna utifrån, eftersom de verkar att leda till ett ekonomiskt och därmed materiellt mer högstående liv - - -. Detta innebär också en vilja till språklig anpassningen mot den större världen.”⁶⁹

Förhållningssätt till och användning av förstaspråket hos första- och andra generationens sverigefinnar

Denna C-uppsats vid Högskolan Dalarna är författade av Sinikka Laurila och har underrubriken *En undersökning om språkbevarande och språkbyte i en kommun i Mellansverige*. Studien, som alltså handlar om ett erkänt minoritetsspråk, finskan, visar att andragenerationen ofta övergår till svenska, trots att förhållningssättet till finskan var övervägande positivt. Det fanns alltså ett visst motsatsförhållande mellan förhållningssättet och det praktiska handlandet i språkvalssituationer. Detta är exakt samma situation som i dalmålsområdet, där attityden idag är positiv till dalmålet; ändå väljer föräldrar ofta att tala rikssvenska med barnen.

⁶⁸ John Helgander 1996

⁶⁹ John Helgander 1994, s 76